

ΧΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΕΙΣ ΜΑΓΙΚΑΣ, ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ *

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν μετάλλων καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἀπετέλεσεν, ὥς γνωστὸν, συμβαλὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ του.

Ἡ αὐτῶν ἐπιτελευλήσους τὴν κατασκευήν, τὸ μὲν ἐργαλεῖον διὰ τὸ κινήσασθαι ὡς καὶ ὄπλων πρὸς ἄμυνάν του κατὰ τοῦ κινδύνου ἐκ θηρίων καὶ ἐχθρικῶν ἐπ' αὐτὸν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους μεμονωμένων ἀτόμων ἢ συντεταγμένων ομάδων, τὸ δὲ μέσων διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, διαφόρων ἐστὶ σκευῶν καὶ ἄλλων διὰ τὰς βιοτικές του ἀνάγκας, τέλος δὲ κοσμημάτων πρὸς καλλωπισμὸν κ.ἄ.

Κατὰ προέκτασιν τῆς πρακτικῆς αὐτῆς χρησιμοποίησεως τῶν μετάλλων εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον καὶ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀντοχῆς αὐτῶν, ἤρchiσε λίαν πρωίμως νὰ γίνεται χρῆσις τούτων καὶ εἰς ἐνεργείας λατρευτικές, μαγικάς, εἰδικώτερον, μαντικές καὶ ἄλλας δεισιδαίμονας συνηθείας¹, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον ἐπίσης εἰς σκοπούς, ὥς πρὸς πλήρωσιν ἐπιθυμίας τινὸς δι' ὠφέλειαν τοῦ ἐνεργοῦντος ἢ ἄλλου, εἴτα δὲ καὶ πρὸς βλάβην τινὸς ἢ καὶ ἀπόκρουσιν ἀντιστοίχως βλαπτικῶν ἐνεργειῶν.

* Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη ἐντὸς τοῦ ἐκτελουμένου καὶ δι' ἐμοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν του προγράμματος λαογραφικῆς ἐρεῦνης καὶ περισυλλογῆς σχετικῆς ὕλης διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ Βασιλικοῦ Ἰδρυμάτος Ἑρευνῶν (BIE).

¹ Βλ. καὶ Leop. Schmidt, Heiliges Blei in Amuletten, Votiven und anderen Gegebenheiten des Volksglaubens in Europa und im Orient, Wien 1958, σ. 14 κ.ἑξ.

Ἡ πίστις εἰς τὴν μυστικὴν δύναμιν τῶν μετάλλων, ἰδίᾳ τοῦ σιδήρου, πρὸς προστασίαν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, δηλ. πρὸς ἀποδίωξιν τούτου, ὑπάρχει ἐκ παλαιῶν χρόνων ἐρριζωμένη ὡς λαϊκὴ δοξασία. Χαρακτηριστικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία εἰς τὰ σχόλια τοῦ Ὀμήρου (λ. 48) «κοινὴ τις παρὰ ἀνθρώποις ἐστὶν ὑπόληψις, ὅτι νεκροὶ καὶ δαίμονες σίδηρον φοβοῦνται». Ὁ Λουκιανὸς πολὺ ἀργότερον (Φίλοψ, τόμ. III, 15 ἔκδ. C. Jacovits) ἀναφέρει περὶ τῶν φασμάτων (φαντασμάτων), ὅτι «ἐκεῖνα μὲν γάρ, ἢν ψόφος ἀκούσῃ χαλκοῦ ἢ σιδήρου, πέφενγε». Μεταγενεστέρως εἴτα, τὸν 12^{ον} αἰ. καὶ ὁ Ἰωάν. Τζέτζης (Σχόλια εἰς Λυκόφρ., τόμ. I, 368, 77) λέγει, ὅτι ὁ κύων «βαύζας λύει τὰ φάσματα, ὡς καὶ ὁ χαλκὸς κροτηθεὶς εἴ τι τοιοῦτον».

Πρὸς μαγικὰς καὶ ἄλλας ὡς ἄνω χρήσεις ἀναφέρονται ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος ὁ χαλκός, ὁ ὀρεῖχαλκος, ὁ σίδηρος, ὁ χρυσός, ὁ κασσίτερος, ὁ ἄργυρος, εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἀκατέργαστον, ὡς ἀπλᾶ ἐλάσματα, εἴτε ὡς ἐργαλεῖα (ἥλοι, μάχαιραι, δακτύλιοι, σκεύη κ.ἄ.).

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐξετάζονται πᾶσαι αἱ χρήσεις πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους τῶν μετάλλων εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν νεωτέραν καὶ σύγχρονον περιόδον κατὰ κεφάλαια ἀνασκοποῦντες τὴν ἀποφασίαν ὅτι ἡ ἀποφασίς ὅτι ἦν ταῦτα χρησιμο-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α'

Α) ΧΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἰδίᾳ τοὺς κατόπιν Ἑλληνιστικούς καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνας, ὅτε ἀναφέρεται εὐρεῖα ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων ὑπὸ μορφὴν ἐλασμάτων¹, εἰς τοὺς νεωτέρους μετὰ τὴν Ἀλωσιν καὶ μέχρι τῆς σήμερον μαρτυρεῖται ἡ χρησιμοποίησις των κυρίως ὑπὸ τὴν μορφὴν διαφόρων ἐργαλείων ἢ σκευῶν. Εἷς τινες μόνον τόπους, ὅσον γνωρίζομεν, διετηρήθη μέχρι σήμερον ἡ συνήθεια τῆς χρήσεως καὶ ἐλασμάτων, ὡς εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐκ Πόντου (Ἀμισός), ἔνθα ἀναφέρεται κατάδεσις τοῦ μελλονύμφου «διὰ

¹ «Προγνωστικὴ πρᾶξις πᾶσαν ἐνεργίαν ἔχουσα... ἐγγράφας ἀνὰ λάμναν χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἢ κασσιτερίνην τοὺς χαρακτῆρας τούτους...». Βλ. K. Preisendanz, PMG, τόμ. I, σ. 44. «Ἐάν τις ἀποδράσας φορεῖ ἓν σιδηρᾷ λάμνῃ, οὐδέποτε εὐρεθήσεται. Ὅμοίως τὴν αὐτὴν λάμναν περιάπτε τῷ μέλλοντι ἀποθνήσκειν καὶ πάντα ἀκούσει, ἃ ἐπερωτᾷς». "Ενθ' ἀν., σ. 138. «Ἐπίθουε μονόσκορδον καὶ ὄφεως γῆρας, γράφε δὲ ἐπὶ πλακὶ κασσιτερίνην. Αὐτόθι, σ. 140. «Φίλτρον κάλλιστον ἐπίγραφον ἐπὶ λάμνας κασσιτερίνης». Αὐτ., τόμ. 2, σ. 21. «Λαβὼν λάμναν χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν χάραξον, ἐπ' αὐτῆς τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τελέσας φόρει καθαρίως», Αὐτ. σ. 53.

μολυβδίνου ἐλάσματος, οὕτινος κάμπτοντες ἐνοῦσι τὰ δύο ἄκρα ἢ διὰ δύο μολυβδίνων πλακῶν, ἃς μασῶντες ἐνοῦσι καὶ εἴτα ῥίπτουσι εἰς τὴν θάλασσαν»¹.

Ἡ πληροφορία ὑπὸ Wachsmuth² καθ' ἣν εἰς τὴν λεχὼ πρὸς προστασίαν τῆς ὑγείας τῆς προσετίθετο τεμάχιον σιδήρου εἰς τὸ σχοινίον τὸ ὁποῖον περιέβαλε τὸν κεφαλόδεσμόν της, δὲν καθορίζει τὴν μορφήν τοῦ μετάλλου, δέον ὅμως νὰ ἐννοήσωμεν τοῦτο μᾶλλον ὥς μικρὸν ἔλασμα. Εἰς Ἀκαρνανίαν ἐπίσης ἡ λεχὼ, ὅταν «ἐμβαίῃ εἰς κανένα σπίτι, προτοῦ σαραντίση, βασιτᾶ σίδερο»³ ἐπίσης ἐν Ἀθήναις παλαιότερον, ἐξερχομένη αὕτη τῆς οἰκίας ἔπρεπε «νὰ πιάσῃ τὸ σίδερο τῆς πόρτας ἢ νὰ κρατῇ σίδερο»³.

Ἡ ἰδιότης τοῦ σιδήρου ἀπὸ ἐπόψεως σκληρότητος, ὥς καὶ τῶν λοιπῶν μετάλλων, δύναται κατὰ τὴν μαγικὴν πίστιν νὰ μεταδοθῇ ἐξ ἐπαφῆς, οὕτω δὲ οὐ μόνον ἡ λεχὼ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν γάμον οἱ νεόνυμφοι, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταστοῦν γεροί, δηλ. νὰ μὴ προσβληθοῦν ὑπὸ ἀσθενείας, οὕτω δὲ διαφυλαχθοῦν ἐν ὑγείᾳ, φέρονται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς ἀδελφεὺς ἀντικείμενον. Εἰς Βουρλά τῆς Μ. Ἀσίας, τὸ Σάββατον τὸ βράδυ, ἥτοι τὴν ἀπογευματινὴν τῆς στέψεως, ὠδήγουν τὴν μελλόνυμφον οἱ γονεῖς, τ' ἀδέλφια καὶ οἱ συγγενεῖς της εἰς τοῦ γαμβροῦ τὸ σπίτι· αὕτη δὲ προκοὴ εἰσέλθῃ ἐπάτει ἐπὶ τὸν ὄμοτον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον εἶχε το-

¹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 8, σ. 301 (=ΒΒΠ, 6, σ. 171). Α.Α., ἀρ. 242, σ. 134, 55 (συλλ. Ἑ Παπανανιάδου 1896).

² Βλ. εἰς Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ., Γ', σ. 211, 4.

³ Βλ. ἐνθ' ἄν., σ. 220.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

Α. Delatte, Α Α=Α r m. Delatte, Anecdota Atheniensia, τόμ. 1, Liège-Paris 1927.

Ε. Α. Α.=Ἑπετηρίς Λαογρ. Ἀρχείου.

Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, τόμ. 8, 9=Φαίδων Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ Κατάδεσμοι, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), Λαογρ., τόμ. 9 (1929).

Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, 6=Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. 6, ἐν Ἀθήναις 1955.

Α. Α. χειρ., =Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, χειρόγραφον.

Μ. Μιχαλίδου Νουάρον, ΛΣΚ, Α' = Μ. Μιχαλίδου Νουάρον, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου, τόμ. Α', Ἀθήναι 1932.

Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Β, Γ' = Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1921, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931.

Κ. Preisendanz, PMG = Karl Preisendanz, Papyri graecae magicae, Bd I-II Leipzig u. Berlin 1928-1931

[7] Ἑλπ. Σταμούλη Σαραντῇ, Ἀνατ. Θράκ., Α' = Ἑλπινίκη Σταμούλη Σαραντῇ, Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, τόμ. Α', Ἀθήναι 1956.

ποθετηθῇ εἰς τὸ κατώφλιον ¹. Κατὰ τὸν στολισμὸν εἶτα τῆς νύμφης, ὅτε ἀδελφὸς ἢ ἑξάδελφος τοῦ γαμβροῦ θὰ τῆς φορέσῃ τὰ ὑποδήματα, θέτει ἐντὸς τοῦ δεξιοῦ αὐτῆς ὑποδήματος ἀσήμι ².

Εἰς Σαμοθράκην καὶ Ἀγίαν Ἄνναν Εὐβοίας, ὅταν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς ἀκολουθίας του φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἵνα τὴν παραλάβῃ διὰ τὴν στέψιν, ἢ μήτηρ τῆς τοῦ θέτει σίδηρον νὰ πατήσῃ «γὰ νὰ ᾖ ναι σιδερένιος» ³. Εἶτα πρὸ τῆς ἐκκινήσεως ἀπὸ τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης ἢ μήτηρ τῆς χύνει εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας κρασί καὶ νερό, ρίπτει ἀσημικὰ καὶ ρύζι, ἔπειτα δὲ θὰ διέλθουν δι' αὐτοῦ οἱ μελλόννυμφοι (Σκαλοχώριον Βοΐου) ⁴. Οὗτοι μετὰ τὴν στεφάνωσιν, ὁδηγούμενοι ἐν πομπῇ ἐκ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν νέαν αὐτῶν κατοικίαν, εἰσέρχονται εἰς αὐτὴν πατοῦντες ἐπὶ σιδήρου, τοποθετημένου συνήθως ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τῆς νύμφης εἰς τὸν οὐδὸν τῆς θύρας, διὰ νὰ εἶναι ὑγιεῖς εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν (Παλαιόκαστρον Βοΐου, Δελέρια Τιρνάβου) ⁵, ἢ πατεῖ μόνον ἡ νύμφη, «γὰ νὰ ζήσῃ στὸ σπίτι αὐτὸ σιδερένια καὶ ἀτσαλένια» (Ρούμελη) ⁶. Εἷς τινες τόπους πατεῖ ἐπὶ τοῦ σιδήρου καὶ ἡ συμπεθέρα, δηλ. ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ.

Κατ' ἐπέκτασιν γίνεται χοῆσις καὶ σπλάχνον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις. Οὕτω εἰς νεωστὶ ἀνοικτασθῆναι τὰ πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῶν εἰς τὸν σπλάχνον τοποθετοῦν ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ σιδήρου, διὰ νὰ πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ ζῶον καὶ καταστῇ στερεόν, ὥς ὁ σιδηρὸς (Γούθειον, Εὐβοδαία) ⁷. Οἱ ράπτει ἔτι παλαιότερον, ὅτε ἔρραπτον ἑνδυμὰ τι, ἔδιδον καὶ τὴν δοκιμὴν εἰς ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐρράπτετο, νὰ κρατῇ τεμάχιον σιδήρου εἰς τὸ στόμα του, διὰ νὰ γίνῃ ἰσχυ-

¹ Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικά Βουρλῶν, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3 (1940), σ. 361. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι γνωστὸν καὶ ἀλλαχοῦ, ὥς εἰς Μηλιὰν Κοζάνης (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2461, σ. 70 συλλ. Γ. Γιαννάκη 1962), εἰς Ἀγίαν Ἄνναν Εὐβοίας (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 20-21, συλλ. Μαρ. Ἰωαννίδου 1941) καὶ Κωστάναν Ἡπείρου (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2748, σ. 270 συλλ. Κωντσ. Ἰωαννίδου 1963).

² Βλ. εἰς περ. Μαλεβός, ἔτ. ΣΤ' (1925-26), ἀρ. 57, σ. 483.

³ Βλ. Σοφ. Παπαγιωτοπούλου, Ὁ γάμος στὴ Σαμοθράκη, Ἀνασυγκρότησις, ἔτ. Α' (1954-55), ἀρ. 7, σ. 134. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 49 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1941).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2490, σ. 10 (συλλ. Βασ. Μαροπούλου 1962).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2490, σ. 7 (συλλ. Κ. Ζιωντανάκη 1962). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 123 (συλλ. Α. Παπαμυχαήλ 1963).

⁶ Βλ. Θεοδ. Θωμοπούλου, Ρουμελιώτικος γάμος, Φθιώτις, ἔτ. Α', ἀρ. 4 (1955), σ. 59-60.

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 7 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1941).

⁸ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 332, σ. 272, (συλλ. Κ. Νεστορίδου 1895), Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 121. ἀρ. 35 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη 1962). Τὸ ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ ἐν Γερμανίᾳ. Βλ. Hünnerkopf, Eisen, Handw. d. deutsch. Aberggl., II, 1929/1930, στ. 720-21.

ρός, ὡς ὁ σίδηρος (Ἰαδριανούπολις)¹. Τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουν.), ὅτε κατὰ τὸ ἔθιμον ὑπερπηδοῦν πυρᾶς «βαστοῦσαν σίδερο πάνω στὴ μέση γιὰ νὰ εἶναι σιδερένια καὶ δὲν πονεῖ» (Τσορλοῦ Ἀνατ. Θράκης)². Εἰς Κάρπαθον τέλος τὴν πρώτην Αὐγούστου, οἱ καθαρίζοντες τὰ δώματα τῶν οἰκιῶν, διὰ νὰ μὴ διέρχεται κατὰ τὸν χειμῶνα δι' αὐτῶν καὶ πίπτῃ ἐντὸς τῆς οἰκίας τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς, ρίπτουν μετὰ τὸν καθαρισμόν «ἄλας διὰ νὰ σφίξῃ τὸ χῶμα», τοποθετοῦν δὲ εἰς αὐτὸ «καὶ ἓνα σίδερο γιὰ νὰ σιδερώσῃ»³.

Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀντοχῆς, στερεότητος, τοῦ μετάλλου προήλθεν ἡ ἰδέα περὶ τῆς προστατευτικῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ καὶ ἀποτροπῆς αὐτοῦ. Οὕτω γίνεται χρῆσις μετάλλου (ἀργύρου) εἰς τὴν παρασκευὴν φυλακτῶν (φυλακτηρίων) εἰς Πελοπόννησον (Λάσταν)⁴ καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐκ τῆς περιφερείας τῆς Ἀδριανουπόλεως⁵ καὶ τοῦ Πόντου. Εἰς τοὺς τελευταίους ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ συγκεντρώωνται «ἀσμηκὰ γιὰ νὰ κάμουν φυλακτὸν παιδίου ἀπὸ ἐφτὰ μονοστέφανα» (ἀνδρογόυνα)⁶. Εἰς πάσχοντας ἐξ ἐπιληψίας γίνεται χρῆσις σιδηροῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἔχει εὐρεθῇ κατὰ τὴν ἐκταγμένην ἐκείνου, «ὅτι σιδερικὸ ξεχώσουν, τὸ ἔχουν φυλακτὸ γιὰ ἐκείνους πού φεγγασπάζονται, τοὺς πιάνει τὸ γλυκύ τους»⁷. Τελευτᾶναι σιδηροῦ ἐπιδένεται ἔτι καὶ τὰς κεφαλὰς βοῶν ὡς φυλακτῆρον ἀπὸ ἀσθενείας⁸.

Εἰς ἐφωδὰς γίνεται χρῆσις ἐπιστῆς καὶ μεταλλικῶν ἀντικειμένων, ὡς εἰς τὴν πρὸς Ἰαῖν τοῦ ῥίματος (=ἐπιπεφυκίτις ἢ φθλακταίνωδης). Ὁ λέγων τὴν ἐφωδὴν δέον νὰ «πιάσῃ γῆ ἀσήμε γῆ χρυσάφι»⁹.

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 34, σ. 134 (συλλ. Κ. Κουρτίδου καὶ Γ. Κωνσταντινίδου 1891). Ἀλλὰχοῦ τὴν καινουργὴ ὕδριαν μεταφέρουν εἰς τὴν βρύσιν, τὴν γεμίζουν τρεῖς φορές, λέγοντες νὰ γίνῃ σιδερένια. (Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1479Α, σ. 7 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου 1942).

² Βλ. Ἑλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἀνατ. Θράκη, Α', σ. 144.

³ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου. ΛΣΚ, Α', σ. 180.

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 676, σ. 116 (συλλ. Ν. Λάσκαρη 1924).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 180, σ. 110 (συλλ. Ἀστ. Ζήκου 1892).

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2593, σ. 23 (συλλ. Ἀναστ. Σιδηροπούλου 1962).

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1378Β, σ. 189 (συλλ. Γ. Ταρσούλη. Πυλία 1939).

⁸ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1534, σ. 34 (συλλ. Ξεν. Φαρμακίδου, Κύπρος 1923). Σημασίαν προφυλάξεως ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐνέχει καὶ ἡ συνήθεια εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅταν ζῶν τοῦ γεωργοῦ δὲν ἔχῃ τὸ βράδυ γυρίσει εἰς τὸν στάβλον, νὰ θέτουν εἰς τὴν φωτιάν σίδερο «γιὰ νὰ μὴν τὸ φάῃ κά'να ζ'λάπ'». Βλ. Α. Λουκόπουλον, ἐν Λαογρ., τόμ. 12 (1938-48), σ. 26.

⁹ Βλ. Εἰρ. Παπαδάκη Κασσιέρη, Λόγια τοῦ Στειακοῦ λαοῦ, Ἀθήναι 1938, σ. 125,2 καὶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 128, σ. 6 (συλλ. Ἀν. Ζερβίκη, Ἑμπαρος Ἀνατ. Κρήτης 1919). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1162Β, σ. 151 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Κρήτη 1938).

Εἰς γητειὰν πρὸς θεραπείαν ἀσθενείας τοῦ στήθους χρησιμοποιεῖται πυρακτωμένον σίδηρο ¹· εἰς δὲ «τὸ ξόρκι τοῦ ἡλίου» (=ἡλιασεως) τεμάχιον ἀσημένιον ². Ἐν Κρήτῃ εἰς τὴν γητειὰν τοῦ εὐλοητοῦ (=σπυρὶ ἐντὸς τῆς ρινὸς ἢ πόνος τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὀδόντων) σταυρῶνεται ὁ πάσχων μὲ σιδηροῦν ἀντικείμενον ³ ἢ εἶναι ἀνάγκη ὁ ἐπάδων νὰ «πιάσῃ γῆ ἀργύρι γῆ ἀσήμι γῆ μαυρομάνικο μαχαίρι» ⁴. Περαιτέρω ἀναφέρεται χρῆσις τοῦ μετάλλου, εἰδικῶς τοῦ σιδήρου, εἰς μαγικάς ἐνεργείας πρὸς ἀπόκρουσιν ἐκ τῶν ζώων ἐπιδημικῶν νόσων ἢ θεραπείαν τούτων ⁵.

Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ σίδηρος, χρησιμοποιούμενος μὲ σημασίαν ἀπελαστικὴν τοῦ κακοῦ, ἀναφέρεται οὐχὶ ὑπὸ συγκεκριμένην μορφήν ἀντικειμένου βιοτικῆς χρήσεως, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς μέταλλον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς σκληρότητός του ὡς ὕλης, ἵνα, κατ' ἀναλογίαν, καὶ τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον θὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφήν πρὸς αὐτόν, καταστῇ ὅμοιον εἰς ἀντοχὴν σωματικὴν, ἐπομένως ἀπρόσβλητον ὑπὸ κακοῦ ⁶.

Ἡ χρῆσις αὕτη τῶν μετάλλων ἐν συντάξει πρὸς τὴν ὑπὸ μορφήν ἐργαλείων καὶ σκευῶν παρατηρεῖται εἰς τοὺς νεότερους χρόνους περιορισμένη. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τοῦ περιορισμοῦ τῆς χρησιμοποίησός αὐτῶν ὡς ἀπλῶν ἐλασμάτων ⁷ ἤδη ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων προέκυψε, ὅτι θεοῖται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ἐνίστασιν εἰς μαγικὰς ἐνεργείας τῆς καταπερόντητος ἢ καταπασσαλευσός ⁸, ἥτοι τῆς χρήσεως αἰχημικῶν γενικῶς λόγων. Ἐπειτα δὲ καὶ τῆς καταδέσεως ⁹. Οὕτω

¹ Βλ. Ἀ. Διαμαντίρα, Συναγωγή ἐπωδῶν καὶ καταδέσεων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 504.

² Βλ. Θ. Φιλιππίου, Συλλογὴ ἐπωδῶν καὶ καταδέσεων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 538.

³ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1380Α, σ. 66-67 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Λασιθί Κρήτης 1939).

⁴ Βλ. Μαρίας Συμμελάκη, Ἐλευθ. Λιναρδάκη, Κρητικά Λαογραφικά, τόμ. 1, Ἡράκλειον Κρήτης 1947, σ. 11.

⁵ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ., τόμ. 7 (1923), σ. 504-505. Τὸ ὅ αὐτὸ ὅ, Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., ἔτ. Ε'-ΣΤ' (1943-1944), ἐν Ἀθήναις 1944, σ. 7, 19-21, 30, ὡς καὶ σ. 15, 13).

⁶ Πρβλ. καὶ τὴν εὐχὴν «σίδηρο στή μέση σου». Βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἐπωδαὶ καὶ καταδέσμοι ἐκ Νάξου, περ. Κυκλαδικά, τευχ. 6, Σῦρος 1956, σ. 301. Α. Α., χειρ., ἀρ. 1585, σ. 3 (συλλ. Δ. Οἰκονομίδου, Ἀπείρανθος 1934). Εὐαγγ. Φραγκάκη, Συμβολὴ στὰ λαογραφικά τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 58.

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 8, σ. 305.

⁸ Ἡ καταπερόντησις εἰς μαγικάς πράξεις φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν Ἀρχαιότητα. Ἐν Σαλαμῖνι ἀνευρέθη πλάξ ἐκ μολύβδου ἐφ' ἧς εἶχε καρφωθῇ ἥλος, ὑπῆρχε δὲ χαραγμένος ὁ κατάδεσμος «Ξενοφίλον καταγράφω... καταδίνυνμι...» Βλ. Ἀ. Κεραμοπούλλου, Ὁ Ἀποτυμπανισμός, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 112. Βλ. γενικώτερον Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 8, σ. 310 κ.ἐξ., 9, σ. 73.

⁹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 75 κ.ἐξ., 450 κ.ἐξ.

περιορίσθη βαθμηδὸν ἡ συνήθεια τῆς χαράξεως ἐπὶ μεταλλικῶν πλακῶν κειμένων καταδέσμων, φυλακτηρίων, φίλτρων κ.ἄ., ὁ ὁποῖος μαγικός τρόπος ὑπῆρχεν εἰς εὐρεῖαν χρῆσιν κατὰ τοὺς ὑπέρους χρόνους τῆς Ἀρχαιότητος¹ καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικούς, ὡς παρατηρεῖ τις εἰς τοὺς μαγικούς παπύρους². Εἰς τοὺς κατόπιν βυζαντινοὺς χρόνους ἡ μαγικὴ χρῆσις ἐλασμάτων ἀπαντᾷ εἰς περιορισμένην πλέον κλίμακα, μάλιστα δὲ εἰς μεταγενέστερα μεσαιωνικὰ κείμενα³ καὶ δὴ τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων καὶ κατόπιν⁴. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπέδωκεν, ὡς ἐλέχθη, ἡ καταπασσάλεισι δι' ἡλου τοῦ ὁμοιώματος τοῦ καθ' οὗ ὁ καταδέσμος ἦ ἡ καταγραφή τῆς μαγικῆς συνταγῆς ἐπὶ χάρτου ἢ καὶ τῆς καταδέσεως τοῦ ὁμοιώματος μὲ νῆμα.

Ἡ καταπασσάλεισι αὕτη, γνωστή, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, ἐτύγχανεν εὐρείας χρήσεως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον⁵ καὶ τοὺς μετ' αὐτὴν χρόνους⁶, ὡς ἐπίσης ἡ καταγραφή τῆς μαγικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ κατάδεσις, ὡς ἀνωτέρω, τοῦ ἀντιπάλου διὰ νήματος, λωρίδος ὑφάσματος ἢ ὑφάτου σχοινίου, σύρματος, τριχὸς κ.ἄ.⁷

Ἐκ τῶν λόγων τούτων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὅτι τὰ μέταλλα ὡς ἐργαλεῖα καὶ σκεύη εὐρίσκονται πάντοτε πρόχειρα πρὸς εὐρὴν εὐσε διαδόσιν εἰς μαγικὰς ἐνεργείας κατὰ τοὺς νεωτέρους μέτροι σήμερον, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀποδοξίας, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω εἰς τὰ καθ' ἑκάστον κεφάλαιον, ἡτοι: ἀσπίδα, δακτύλιος, πέταλον, κλει-

¹ Ἡδὴ ἐκ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἀπαντᾷ ἐν Ἀθῆναις ἀναγραφή ἀρχῆς κατ' ἀντιπάλου. Κατάδεσμοι πρὸς θανάτωσιν τινος, ἀναγραφόμενοι ἐπὶ μεταλλίνων πλακῶν, ἦσαν ἐν χρήσει καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους (Τάκιτος, *Annal.* II, LXIX). Βλ. καὶ παρὰ *L. Schmidt*, *Heiliges Blei*, Wien 1958, σ. 56.

² «Λαβὼν λάμναν μολιβὴν γράψον χαλκῷ γραφίῳ τὰ ὑποκείμενα ὀνόματα...» *K. Preissendanz*, *PGM.*, II, σ. 170. «Λαβὼν λάμναν ἀργυρᾶν γράφε χαλκῷ γραφίῳ τὴν ὑποκείμενην σφραγίδα», *Αὐτόθι*, σ. 164. «Λαβὼν χρυσοῦν λεπίδα ἢ ἀργυρῆν χάρασσε ἀδαμαντίνῳ λίθῳ τοὺς ὑποκειμένους χαρακτῆρας», *Αὐτ.*, σ. 129. «Λαβὼν λάμναν μολιβὴν ψυχρήλατον, γράφε χαλκῷ γραφίῳ...», *Αὐτ.*, σ. 163. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας ἐν σ. 18, 21, 35, 40, 164, 170, 186.

³ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 59 κ.ἑξ.

⁴ Βλ. *A. Delatte*, *AA.*, σ. 553 «γράφον εἰς μολιβδιν εἰ ἔχουν ψόφον τὰ πρόβατα» (ἐκ κώδ. 13 αἰ.). Εἰς ἄλλας μαγικὰς πράξεις λέγεται: «γράφον εἰς κασσίτερον», *Αὐτ.*, σ. 79. «γράφον εἰς μολύβιν», *Αὐτ.*, σ. 76, 78. Βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 79' εἰς ἀποδιώξιν λύκου «γράφε ταῦτα τὰ γράμματα εἰς μολύβδον καὶ θές αὐτὰ σκεπάσας μέσα τῆς μάνδρας» (κώδ. 16 αἰ.). Βλ. καὶ παρὰ *Φ. Κουκουλέ*, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 105.

⁵ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 8, σ. 310 κ.ἑξ. (=BBΠ, σ. 174 κ.ἑξ.).

⁶ Βλ. *αὐτόθι*, σ. 319 κ.ἑξ. (=BBΠ, σ. 182 κ.ἑξ.).

⁷ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 451 κ.ἑξ. καὶ 466.

θρον και κλειδί, ψαλίς, ἥλος, μάχαιρα, ἐργαλεῖα και σκευή γεωργικά και οἰκιακά (ὑνί, σιδεροστιά, πυράγρα), μολυβδομαντεία κλπ.

Β'. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Μετάλλινα κέρματα ἀπαντοῦν κυρίως μὲ τὴν σημασίαν προστασίας ἀπὸ κακῆς ἐπηρείας ἢ ἀποτροπῆς αὐτῆς εἰς ἐθιμικὰς πράξεις ἰδίᾳ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν, εἶτα δὲ τὸν γάμον και τὴν τελευτήν.

«Ἄμα γεννιέται τοῦ πιδι τοῦ πλιένουν μέσ' στη λεκάν' κ' οἱ συγγενεῖς θὰ ρίξ'νι λεφτὰ κι τὰ λεφτὰ τὰ ρίχνουμε γιὰ νὰ γίνη τοῦ πιδι πλούσιο και γιρὸ» (Δελέρια ἔπαρχ. Τιρνάβου)¹, ἔτι δὲ «γιὰ νὰ στερεώσῃ» (Σάμος², Πυργὶ και Λιθὶ Χίου³ κ.ἄ.). Εἶτα, εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετόν, ἡ μαῖα κρεμᾷ χρυσοῦν νόμισμα εἰς τὰ μαλλιά τῆς λεχοῦς, τὸ ὅποιον φέρει ἕως τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ὅμοιον νόμισμα ἀναρτᾶται και εἰς τὸ νήπιον ὥς ἀντιβασκάνιον (Μελένικος, Φανάρι και Καστανιὲς Σηλυβρίας Ἀνατ. Θράκης)⁴. Εἰς Δυτ. Μακεδονίᾳ Ἀμπελόκηποι Καστορίας) εἰς τὴν λεχὼ και εἰς τὸ νεογέννητον ἀντίστοιχὸν χρυσὸν φυλακτόν κ' ἓνα «πεντόλιρο»⁵. εἰς Σάμον δὲ λέγουν «θὰ σ' τοῦ λεκάνου τοῦ πιδι σ' κι νὰ τ' βάλῃς ἔς τὴν σκοῦπια κ' ἔτσι πλιένει»⁶.

Σημασίαν προστασίας ἀπὸ κακῆς ἐπιπελάδας και τὸ ἔθιμον κατὰ τὴν βάπτισιν, ἔαν ὁ ἀνάδοχος εἶναι γυναῖκα ἐγκυρῆ, ἐκ τοποθετῇ αὐτὴ ἐντὸς τοῦ ὑποδήματος «φλουρὶ χρυσὸ γιὰ νὰ βγῇ σὲ καλὸ» (Κυριακίδης)⁷. Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τίθενται πλησίον τῆς κούνιας τοῦ βρέφους χρυσαφικά και χρῆματα,

¹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 128 (συλλ. Ἀν. Παπαμυχαῆλ 1963).

² Βλ. Π. Ζαφειρίου, Ἔθιμα τῆς Σάμου, Ἀρχεῖον Σάμου, τόμ. 4 (1955), σ. 182.

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 332 και 298 (συλλ. Ἀν. Παπαμυχαῆλ 1962). Οἱ Ἀρμένιοι κρατοῦν νόμισμα κατὰ τὴν τομὴν διὰ μαχαίρας τοῦ ὀμφαλίου λώρου. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ., Γ' σ. 222.

⁴ Βλ. Στ. Κυριακίδην, εἰς Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 470, 4. Πέτρο. Σ. Σπανδωνίδην, Μελένικος ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀκρίτης, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 113. Ἐλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἀνατ. Θράκη, Α', 60 - 61 και 108 - 109. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν ἡ μαῖα, κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ νηπίου, ἔθετε ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ βρέφους ἀργυροῦν νόμισμα, διὰ νὰ μὴν τὸ βλάψουν οἱ «Ermenki». (Βλ. Στ. Κυριακίδην, ἔνθ' ἀν., σ. 468).

⁵ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2511, σ. 14 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

⁶ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 126, σ. 55,45 (συλλ. Ἐ. Μυρογιάννη, Μαραθόκαμπος 1919).

⁷ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, ΛΣΚ., Α', σ. 197.

διὰ νὰ τὸ εὗρουν οὕτω οἱ Μοῖρες καὶ νὰ τὸ μοιράνουν, νὰ ἔχῃ ὑγείαν καὶ πλοῦτον (Καρυοχώριον καὶ Βλάστη Ἑορδαίας)¹.

Τὸ νόμισμα πιστεύεται ἀφ' ἐτέρου καὶ ὡς συντελεστικὸν πρὸς ἀρρενογονίαν (Γιάλτρα Εὐβοίας)², ἔτι δὲ πρὸς μαντεῖαν ὑπὸ τῶν ἐγκύων περὶ τοῦ φύλου τοῦ παιδίου, τοποθετουμένου κέρματος δεκάρας ἐπὶ ὀρθίου ὕνιου. Ἐὰν τὸ κέρμα παραμείνῃ ὀρθιον, εἶναι σημεῖον ὅτι τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ παιδίον θὰ εἶναι ἄρρεν³.

Ἰδιάζουσα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ νομίσματος εἰς τὸν γάμον. Οὕτω «στ' ἀρραβωνιάσματα, στέκ' νταν μιὰ γεναῖκα μονοστέφανη στὴ μεσακιά τὴν πόρτα (τῆς οἰκίας) μὲ τὸ μέλι καὶ ἀμύγδαλα ξιφλουδιστὰ κ' ἓνα φλονοῖ»⁴. Κατὰ τὴν ἑβδομάδα εἴτα τῆς προετοιμασίας τῶν τοῦ γάμου, εἰδικῶς δὲ τὴν Πέμπτην, μετὰ τὴν λοῦσιν τῆς νύμφης καὶ καθ' ἣν στιγμὴν φορεῖ τὸ «σαλμά» (=κεφαλόδεσμον δικτυωτόν), κατ' ἔθιμον εἰς τοὺς πρόσφυγας ἐκ Βουρλῶν Μ. Ἀσίας, αἱ περὶ αὐτὴν γυναῖκες τὴν ἔρραινον «μὲ ρῦζι, σιτάρι καὶ παραδες» (=παλιὰ τούρκικα νομίσματα)⁵. Εἰς «τὸ πιάσιμο ἔπειτα τῆς ζύμης» ῥίπτουν νομίσματα ἐπὶ τὴν σκάφη⁶, συγχρόνως δὲ εὐχονται «στεριωμένοι καὶ νὰ ζήσουν»⁷. Ὁμοίως καὶ κατὰ τὸ ζύμωμα τῶν τσουρεκιῶν εἰς τοὺς Ἑλλήνας ἐκ Μεσημβρίας Ἀνατολ. Ρουμελίας⁸. Εἰς

Ἀγίαν Ἀνναν (Εὐβοίας), ὅταν γίνῃ ἡ κείρις τοῦ γαυλισμοῦ τῆς νύμφης «βάζουν

¹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 21 καὶ 119 (1941). Νο. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη 1962)

² Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2744, σ. 89 (συλλ. Ἀ. Παπαμιχαήλ 1963) «Ἀμα φτειάνουν τὰ τσόνια (ψωμιά τοῦ γάμου) ρίχνανε τ' ἀλεύρι στὴ σκάφη καὶ ρίχνανε καὶ ἓνα ἀσημένιο κ' ἔπεφτε ἓνα πρῶτο παιδί (πρωτότοκο) κ' ἔπαιρνε τὸ ἀσημένιο μὲ τὸ στόμα, γιὰ νὰ κἀν' τ' ἀντρόννο ἀγόρ'».

³ Βλ. Κ. Ἀ. Ρωμαίου, Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον, Λαογρ., τόμ. 7 (1932), σ. 350.

⁴ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1160 Δ, σ. 4 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα 1938). Εἰς Σκῦρον ὁ γαμβρὸς καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ ραίνου τὴν μελλόννυμφον μὲ νομίσματα καὶ ρῦζι, ὅταν, μετὰ τὴν συμφωνίαν περὶ τοῦ γάμου, ἔρχεται πρῶτην φορὰν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μνηστῆρος τῆς. Πρὸ τῆς εἰσόδου θὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ κατώφλιον σίδερο, διὰ νὰ πατήσῃ αὐτὴ εἰσερχομένη ἐντὸς τῆς οἰκίας. Βλ. Ν. Πέριδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 109).

⁵ Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικὰ Βουρλῶν, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3 (1940), σ. 359.

⁶ Τὸ Μέτσοβον. Ἡθῃ καὶ ἔθιμα, ὁ γάμος, Δωδώνη ἔτ. Β' (1899), σ. 110-111. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1159 Α, σ. 64 (συλλ. Γ. Ταρσοῦλη, Σαρατζῆς Πυλίας 1938). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1560, σ. 51 (συλλ. Μ. Κοντοστάνον, Αἰδηψὸς 1930). Ἰ. Ζήρα, τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου στὸ Μπλάτσι, Μακεδ. Ἡμερ., ἔτ. 1939, σ. 171. Κ. Οἰκονόμου, Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιατίστη, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940), σ. 267. Ἀ. Λέτσα, Ὁ γάμος ἐν Βογατσικῷ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940/41), σ. 154. Ξ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ Ρούμελης, Ἀθῆναι 1955, σ. 41.

⁷ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 101 (συλλ. Ξεν. Μαγκλάρα, Ζευγοσιάσιον Καστορίας 1962).

⁸ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1104 Α, σ. 57 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα 1937).

τά νομίσματα μέσ' στή ροῦχα»¹, ἐν Κύπρῳ εἰς τὸ νυμφικὸν στρώμα², ἐν Κρήτῃ δὲ ἐντὸς ὑποδήματος τῆς νύμφης, «γὰρ νὰ πάθῃ ὅλες τίς εὐχὲς καὶ νὰ γίνῃ πλουσία»³ ἢ ἐντὸς ὑποδήματος τοῦ γαμβροῦ, διὰ «νὰ πατιάῃ πάντα στ' ἄσήμι» («Υδρα»⁴). Τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ γίνεται καθημένου αὐτοῦ ἐντὸς σινίου (ταψιοῦ) ὅπου ὑπάρχουν καὶ νομίσματα, διὰ «νὰ σιδερώσῃ» (Δαμίσιον)⁵. Ἀκολούθως, κατ' ἔθιμον εἰς Βογατσικὸν Δυτ. Μακεδονίας, κατὰ τὴν ἐκκίνησιν τοῦ γαμβροῦ διὰ τὴν στέψιν ἢ μήτηρ του προέπεμπε πλαισιόφειρον αὐτόν, ἐνῶ ἔχυνεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κάτω κρασί καὶ ἔρριπτε νόμισμα. Ὁ γαμβρὸς ἔκυπτεν, ἐλάμβανε τὸ νόμισμα καὶ τὸ ἔφερεν «ὡς ἀτίμητο φυλακτὸ»⁶. Εἶτα ὅτε ἡ γαμήλιος πομπὴ ἔφθανε πρὸς τῆς οἰκίας τῆς νύμφης πρὸς παραλαβὴν τῆς διὰ τὴν στεφάνωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, αὕτη ἐπλησίαζεν εἰς τὸ κατώφλιον καὶ ἐνῶ ὑπεκλίνετο καὶ προσεκύνει τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, οὗτος ἔρριπτε νομίσματα πρὸς τὸ ὑπέρθυρον⁷, ἔπειτα δὲ ὁ νουνὸς μὲ τὸν γαμβρὸν ἔρριπτον τὴν μελλόνυμφον διὰ νομισμάτων⁸.

Εἰς Μεγαλόπολιν κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτῆς τῆς παρουσιάσεως τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρόν, οὗτος παλαιότερον ἔρχεται καὶ τὰ κέρατα κατὰ πρόσωπον τῆς νύμφης διὰ τὰ εἶναι αὕτη πάντοτε, ὡς ἐκείνη, μετὰ χόρηματα «εἰς τὴν τσέπην της καὶ διὰ τὰ κολόν»⁹. Εἰς Λάσαν δὲ Πάριτος δὲ τὰ νόμισμα εἰς τὸν πλησιέστερον ἀγγελεὶ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον οὗτος φυλάττει¹⁰. Ὁ πατὴρ τοῦ γαμβροῦ κατοικῶν ἐκτερίζει εἰς τὴν μέλλουσαν νύμφην τὸ νόμισμα ἀσημένιο ἢ μαλαματένιο μετὰ τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν στέψιν, προτοῦ εἰσελθεῖ εἰς τὴν νέαν κατοικίαν της, σταυρώνει τρεῖς τὴν ἔξω θύραν, εἶτα δὲ τὸ παραδίδει εἰς τὴν πενθεράν, ἀσπαζομένη τὴν χεῖρα της¹¹.

Πρὸ τῆς ἐνάρεξως τῆς τελετῆς τοῦ στεφανώματος, κατ' ἔθιμον ἐν Λευκάδι, ὁ γαμπρὸς σταυρώνει με χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν νόμισμα τὴν νύμφην εἰς τὴν κεφαλὴν

¹ Λ.Α., γειρ., ἀρ. 1475, σ. 19 (συλλ. Μαρ. Ἰωαννίδου 1941).

² Βλ. *Κυθ. Καταμάνον*, Κύπρος, Ἀθῆναι 1954, σ. 184.

³ Μαρίας Λιοντάκη, "Ο γάμος στη Κρήτη τώρα και παλιά, Έπετ. Έτ. Κρητ. Σπουδών, Γ' (1940), σ. 372.

⁴ Ν. Χαλίοση, 'Υδροείχα Λαογραφικά, Πειραιεύς 1931, σ. 45.

⁵ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 313-314 (συνλλ. "Α. Παπαμιχαήλ 1963).

⁶ Βλ. 'Α. Λέισα, 'Ο γάμος ἐν Βογατσικῷ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940-41), σ. 163.

⁷ Δ.Α. χερ., ἀρ. 2502, σ. 45 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη, Βλάστη Ἑορδαίας 1962).

⁸ Ἄ. Λέτοα, ἐνθ' ἂν., σ. 170.

⁹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 280, σημ. 3.

¹⁰ Βλ. ξυθ' ἀν., σ. 280, σημ. 3.

¹¹ Βλ. Ν. Χαλιορῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 54.

καὶ τὸ στῆθος, εἶτα δὲ θέτει τὸ νόμισμα εἰς τὸ στόμα της, ἀπὸ ὅπου αὕτη τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει¹. Εἰς τὴν στέφιν κατὰ τὴν κυκλικῶς περιφορὰν τῶν νεονύμφων, ἐνῶ ψάλλεται τὸ τροπάριον «Ἡσαΐα χόρευε κλπ.», μεταξὺ τῶν καταχυσμάτων ἐπ' αὐτοὺς ἐκ σίτου, ὀρυζῆς, ἀνθέων καὶ ἄλλων, περιλαμβάνονται καὶ μεταλλικὰ κέρματα. Ταῦτα ρίπτονται κατόπιν εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ καθ' ὁδὸν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐν πομπῇ ἐκ τῆς ἐκκλησίας².

Μεταξὺ τῶν ἐθιμικῶν πράξεων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου τῶν νεονύμφων, ἰδίᾳ τῆς νύμφης, εἰς τὴν νέαν κατοικίαν τῶν σημαντικῶν θέσιν κατέχουν καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν χρῆσιν μεταλλικῶν νομισμάτων³. Οὕτω εἰς Μακεδονίαν (Ἀρχάγγελος Ἡμαθίας) ἡ νεόνυμφος κατὰ τὴν εἰσόδόν της εἰς τὸν νέον οἶκον της κόπτει δι' ἀξίνης ἀργυροῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἔχει τοποθετηθῇ εἰς τὸ κατώφλιον⁴. Ἀλλαχοῦ (Λήμνος, Πυλία) οἱ νεόνυμφοι πατοῦν ἐνταῦθα ἐπὶ νομισμάτων⁵. Εἰς Βέντζιαν ἡ πενθερά, ἱσταμένη εἰς τὴν θύραν, ὑποδέχεται τὴν νύμφην, κρατοῦσα ἀργυροῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἡ νύμφη, προσπαύσασα, παραλαμβάνει ἐκ τῶν χειρῶν της διὰ τῶν χειλέων⁶. Οἱ προσκεφάλαιον εἰς τὴν νύμφην κέρματα, ὡς δῶρα, ἐπὶ ἄρτου, ὅστις προσεφέρετο εἰς τὴν νύμφην, ἑκαστὸς δίσκου μετὰ τὴν εἰσόδον της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ⁷. Εἰς Λαογραφικὰς ὑποχρεώσεις Ἀθηνῶν, ἡ συνήθεια, ὅταν δύο γαμηλιοὶ πομπαὶ συνηγῶντο καθ' ὁδόν, αἱ νύμφαι νὰ ἀνταλλάσσουν ἀργυροῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἑκάστη ἐκτίθη ἐντὸς τοῦ στόματος⁸.

Τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου ὁ γαμβρὸς θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ' σ. 276. Εἰς Μακεδονίαν ἡ νύμφη κατὰ τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου λαμβάνει διὰ τῶν ὁδόντων της νόμισμα ἐκ τοῦ στόματος τοῦ συζύγου της. Ἐν Λάσται Γορτυνίας ἀργυροῦν νόμισμα παραλαμβάνει ἡ νύμφη ἐκ τοῦ στόματος τοῦ πενθεροῦ, (αὐτόθι, σ. 276, σημ. 2).

² Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικὰ Βουρλών, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3 (1940), σ. 363. Θ. Σπαθοπούλου, Ἐθιμα γάμου στὸν Πόντο, Ποντ. Ἑστία, τόμ. 9 (1958), σ. 4719, Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν., σ. 272-73 καὶ Ν. Χαλιορῆ, Ὑδρεῖκα Λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 48-49.

³ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 272-73. Ν. Χαλιορῆ, ἔνθ' ἄν., σ. 48-49.

⁴ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2579, σ. 13-14 (συνλ. Ἐ. Κόλλια, Ἀρχάγγελος Ἡμαθίας 1962).

⁵ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1159Α, σ. 70 (συνλ. Γ. Ταρσούλη, Σαρατζῆς Πυλίας 1938).

⁶ Γ. Μέγα, Ζητήμ. Ἑλλ. Λαογρ., Ε. Α. Α., τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 153, (Ἀνάτ. τευχ. Α', σ. 89).

⁷ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 243, 1.

⁸ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν., σ. 276, 2. Νεόπανδροι γυναῖκες, ὅταν συναντηθοῦν πρὶν σαραντίσουν, ἀνταλλάσσουν νομίσματα. Α. Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 130 (συνλ. Ἀννης Χαριτω-νίδου, Κόρινθος 1940).

νόμισμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔχει δώσει ἡ γυναῖκα, ἡ ὁποία ἔχει στρώσει τὴν νυμφικὴν κλίνην¹.

Ἡ νύμφη τὸ Σάββατον πρὸ τοῦ γάμου² ἢ ἔπειτα κατὰ τὴν γαμήλιον πομπὴν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν στέψιν, ἔαν συνήντα πηγὴν (Μεθώνη Πυλίας)³, ἀκολούθως δὲ τὴν Τρίτην μετὰ τὸν γάμον, ὅτε ἐπισκέπτεται τὴν βρύσιν, ρίπτει νομίσματα ἐντὸς τοῦ ὕδατος⁴. Εἰς τὴν Ἀρχαδίαν τὸ νόμισμα ρίπτεται εἰς τὴν πηγὴν ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμπροῦ⁵.

Εἰς τὰ νόμιμα κατὰ τὴν τελευταίαν ὑπάρχει ἐπίσης τὸ νόμισμα κατ' ἀρχαίαν παραδόσιν. Τοῦτο συνηθίζεται πολλαχοῦ⁶ νὰ τοποθετῇται εἰς τὴν χεῖρα⁷, τὰ θυλά-

¹ Βλ. *W. Rouse, Folklore Firstfruits from Lesbos, Folklore, vol VII (1896), σ. 145.* Εἰς Λάσταν «τὴ Δευτέρα στὸ ξημέρωμα ἐρραίνανε ἀσημένια στὸ στρωσίδι» (*Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, ἐν Πύργῳ 1902, σ. 112*). Οἱ νεόνυμφοι «ἐν τῇ στρωμνῇ τὴν πρωτὴν ἐγγειρόμενοι ρίπτουν διάφορα νομίσματα» (*Δ. Λουκοπούλου, Ἀνέκδ. συλλογὴ ἡθῶν, ἐθίμων κτλ. τῶν Καρῶν (ἐπαρχ. Καβαλίου) ἐν Πύργῳ 1911, σ. 186*).

² Βλ. *Α. Λάστα, Ὁ γάμος ἐν Βογατσικῶν (Μεσοποταμία) τόμ. Α' (1940-41), σ. 159.*

³ *Α.Α., χειρ., ἀρ. 1378, σ. 136 (συλλ. Γ. Γιαννάκη 1939).*

⁴ Βλ. *Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 301, 3. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 52 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη, Παναγιώτ. Φροδοῦ 1962). Δ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Κωστή Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θρακ. ἑθ. καὶ ΣΤ' (1939-1940), σ. 234, Α.Α., χειρ., ἀρ. 2461, σ. 73 (συλλ. Γ. Γιαννάκη, Μηλιά Κοζάνης 1932). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 81 (συλλ. Παρ. Κωνσταντινίδου, Μεσοποταμία Καστορίας 1962). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 76 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Ἀγία Ἄννα 1941). Α.Α., ἀρ. 1485, σ. 40 (συλλ. Στ. Τζουμελέα, Μάνη 1943). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1159Α, σ. 75 (συλλ. Γ. Ταρσούλη, Σαρατζῆς Πυλίας 1938). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1129, σ. 9 (συλλ. Θ. Βράκα, Βογατσικὸν Δ. Μακεδονίας 1937). Ἰω. Λαμπροῖδη, Ζαγοριανά, Ἀθῆναι, 1870, σ. 184. Ν. Χαλιωρῆ, Ὑδροῦκα Λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 51-52. Α.Α., χειρ., ἀρ. 1432, σ. 73-76 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Ἡπειρος 1940). Α.Α., χειρ., ἀρ. 916, σ. 344 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1479, σ. 171 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Μαντουδί 1942). Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, ἐν Πύργῳ 1902, σ. 112. Τὴν Δευτέραν μετὰ τὸν γάμον εἰς Νεστόριον, ὅταν ἡ νύμφη ρίψῃ τὸ νόμισμα, τὰ κορίτσια φροντίζουν νὰ τὸ πάρουν· πιστεύουν πὺς αὕτῃ πού θὰ τὸ πάρῃ, θὰ παντρευτῇ γρήγορα. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 18 (συλλ. Χαρ. Χατζῆ 1962). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2505, σ. 11 (συλλ. Γ. Λιάππα 1962). Τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου πηγαινέι ἡ νύμφη καὶ ρίπτει τὸ νόμισμα εἰς τὴν βρύσιν διὰ τοῦ στόματος. (Στέλ. Σπανοῦ - Ἀναγνωστοπούλου, Ὁ γάμος ἐν Ἀργεῖ Ὀρεστικῶ, Μακεδ., τόμ. 3 (1953-55), σ. 328).*

⁵ Βλ. *Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 256, 2.*

⁶ Βλ. Ἐνθ' ἀν., σ. 330-331.

⁷ Α.Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 192 (συλλ. Ἀν. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψὸς Εὐβοίας 1963).

για¹ ἢ εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ². Περὶ τοῦ κέρματος τούτου συνεχίζεται, ὡς γνωστόν, ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος³ ἢ πίστις, ὅτι εἶναι «ἓνα μεταλλικόν» γιὰ νὰ μπορῇ νὰ περάσῃ στὸν ἄλλο Κόσμο»⁴, δηλαδὴ πρὸς καταβολὴν τοῦ τιμήματος διὰ τὴν διάβασιν του ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν ψυχῶν. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης καλεῖται τοῦτο *περατίκιον*⁵ κ.ἄ. Τὸ νεκρικὸν ἔθιμον τοῦτο ἀπαντᾷ σήμερον πλὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ εἰς ἄλλους λαούς, ὡς εἰς τοὺς Γερμανούς, Βουλγάρους, Ἀλβανούς, Γιουγκοσλάβους, Ἀρμενίους, Γάλλους κ.ἄ.⁶

Ὡς ἄλλα μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἢ καὶ ἀπλῶς ἐλάσματα, οὕτω καὶ τὸ νόμισμα, ὡς κέρμα, κατέχει ἰδιαίτουςαν θέσιν εἰς μαγικὰς συνηθειάς. Τὸ χρυσοῦν νόμισμα, βασταζόμενον ὑπὸ τῶν μελλονύμφων, πιστεύεται, ὅτι παρακωλύει τὴν ἐνέργειαν βλαπτικοῦ καταδέσμου ἐπ' αὐτούς⁷, ὅτι εἶναι τοῦτο κατάλληλον καὶ εἰς

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 330 σημ. 5. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2394, σ. 100 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἀρνισσα Πέλλης 1961).

² Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀν., σ. 259. *Περὶ τοῦ νεκροῦ*, Λαογραφ. Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θρακ. Θησ., ΣΤ (1939-1940), 235 καὶ Α.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 47 (συλλ. Χ. Χατζῆ, Νεστορίδης 1962). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2505, σ. 12. *Ἐξοδία*, Νεστορίδης 1962). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 123 ἀρ. 62 (συλλ. Χρ. Νεστορίδου, Νεστ. Εὐγενίδου, Βασ. Φενέκη, ἐκδότ. Ἑσθραίας 1962). «Ὅταν γίνεται ἡ συγκέντρωση τῶν οὐτιῶν τοῦ νεκροῦ καὶ δὲν βρεθῇ τὸ νόμισμα, λέγουν, πὼς ὁ Χάρος βρέθηκε πτωχὸς ἐπὶ τὴν ἡμέρα (ποὺ ἔφθασε ὁ νεκρὸς) καὶ δὲν χάρισε τὸ ναῦλο ἢ ὅτι ὁ νεκρὸς ἦταν κατὰ ἀνθρώπος». Βλ. Α.Α., ἀρ. 2491, σ. 4 συλλ. Ἀν. Μπέλλου, Κρουονέριον 1962. Ξ. Ἀγαγνοστοπούλου, Λαογραφικὰ Ρούμελις, Ἀθῆναι 1955, σ. 53-54. Εἰς Σκύρον θέτουν τὸ νόμισμα εἰς τὸ μέτωπον τοῦ νεκροῦ, διὰ νὰ μὴ κιτρινίσῃ (*Νίκης Πέριδικα*, ἔνθ' ἀν., σ. 118). Εἰς τὴν Κύπρον τίθεται νόμισμα εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἵνα μὴ, ἐὰν οὗτος «τριμνήσι», ἀποθάνουν ἄλλοι ἐκ τῆς οἰκογενείας. Βλ. Ν. Κυριαζῆν, εἰς, Κυπρ., Χρον., τόμ. Δ' (1926) σ. 63.

³ Βλ. εἰς Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 330-332. Βλ. Λουκ. Περὶ πένθους, 10, «Ταῦτα οὕτως ἰσχυρῶς περιελήλυθε τοὺς πολλούς, ὥστε ἐπειδὴν τις ἀποθάνῃ τῶν οἰκείων, πρῶτα μὲν φέροντες ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ, μισθὸν τῷ πορθμεί τῆς ναυτιλίας γενησόμενον, οὐ πρότερον ἐξετάσαντες ὁποῖον τὸ νόμισμα νομίζεται καὶ διαχωρεῖ παρὰ τοῖς κάτω...». Λουκ. Κατάπλ. 18 «ἄλλως τε οὐδὲ τὸν ὀβολὸν ἔχω τὰ πορθμεῖα καταβαλεῖν...». Λουκ. Νεκρικοὶ διάλογοι 22 (Χάρωνος καὶ Μενίππου): 22,1 «ἔστι δέ τις ὀβολὸν μὴ ἔχων», 22,2 «οὐδὲν ταῦτα πρὸς τὰ πορθμεῖα τὸν ὀβολὸν ἀποδοῦναι σε δεῖ» οὐ θέμις ἄλλως γενέσθαι» Ἀριστοφ., Βάτραχ., στ. 140 «... ναῦτης διάξει δὴ ὀβολὸν μισθὸν λαβὼν».

⁴ Α.Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 192 (συλλ. Ἀ. Παπασμιχαῖλ, Αἰδηψὸς 1963).

⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 331.

⁶ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 332. Βλ. καὶ ἐν. σ. 331 σημ. 4, ἐνθα παρατίθεται βιβλιογραφία.

⁷ Α.Α., χειρ., ἀρ. 332, σ. 280 (συλλ. Κ. Νεστορίδου, Γύθειον 1895).

παρασκευὴν φίλτρων κλπ. Οὕτω γίνεται χοῆσις πρὸς τοῦτο κοκκάλου νυκτερίδος, ἣτις ἔχει φρονευθῇ, κυττηθεῖσα εἰς τὴν κεφαλὴν, διὰ χρυσοῦ νομίσματος¹ ἢ ἔχει σφαγῇ μὲ βενέτικο φλουρί².

Μαγικὴν ἐπίσης σημασίαν ἔχουν καὶ αἱ συνήθειαι ὡς τῆς καταθέσεως νομίσματος, συνήθως χρυσοῦ, εἰς τὰ θεμέλια ἀνεγειρομένου οἰκοδομήματος ἢ μύλου³ ἐπίσης τῆς τοποθετήσεως ὑπὸ τοῦ γεωργοῦ εἰς τὸν σάκκον τοῦ σπόρου «σταυροῦ, μὲ βασιλικὸ καὶ ἐνὸς νομίσματος ἀσημένιου»⁴.

Κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐμμέσου μαγείας πιστεύεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην θεάν ὑπὸ τινος τῆς νέας σελήνης, ἐὰν οὗτος ἐγγίσῃ εἰς χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα, θὰ ἔχῃ «χορήματα σ' ὅλο τὸ φεγγάρι»⁵. Ὁμοίαν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ τιθέμενον ἐντὸς τῆς βασιλόπιττας νόμισμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν συντελεῖ εἰς ἐκεῖνον εἰς ὃν θὰ τύχῃ ἡ μερὶς μὲ τὸ νόμισμα διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν του⁶. Σημειωτέα ἔτι καὶ ἄλλα ἔθιμα μὲ χοῆσιν νομίσματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πρωτοχρονιάς, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν τὸ λεγόμενον «τάϊσμα τῆς βρύσης» πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, κατὰ τὸ παλαιὸν ἡνιοκοκυρὰ, προσερχομένη εἰς τὴν βρύσιν, «ἀφοῦ κάμῃ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ὅπως εἰς τὴν κούπαν τῆς βρύσης ἔνα

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹ Βλ. εἰς ἐντὺν. *Εἰς τὴν ἡμέραν. *Εἰς τὴν ἡμέραν.

² Βλ. *Α. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὰ Καλλιπόμενα, Λαογ. Θρακ. Λαογρ. Θησ., τόμ. Γ' (1936-37), σ. 87, Α.Α., χειρ., ἀρ. 143, σ. 57 (τοῦτο καὶ Οἰκονομίδου, Θράκη 1892). *Ελ. Σταμούλη-Σαραντῆ, 'Ανατ. Θράκ., Α', σ. 166. Εἰς τινὰς τοποθεσίας, ὡς εἰς Αἰτωλίαν, θεωρεῖται ὡς συντελεστὶς πρὸς μαγικοὺς σκοποὺς νόμισμα «ἀπὸ πεπιγμένο». Α.Α., χειρ., ἀρ. 867, σ. 231 (συνλ. Δ. Λουκοπούλου 1927).

³ Α.Α., χειρ., ἀρ. 1378Γ, σ. 192 (συνλ. Γ. Ταρσοῦλη, Σῦρος 1939). Ν. Πέριδικα, Σκῦρος τόμ. 1, 'Αθήναι 1940, σ. 161.

⁴ Α.Α., χειρ., ἀρ. 2494, σ. 34 (συνλ. Θ. Χασιώτης, 'Ομαλὴ Βοῖου Κοζάνης 1962).

⁵ Α.Α., χειρ., ἀρ. 3, σ. 60 (συνλ. Χ. Κορύλλου 1918), Α.Α., χειρ., ἀρ. 767, σ. 412 (συνλ. Δ. Τσίριμπα, 'Αρκαδία 1926). Τ. Ζενγώλη, Λαογραφικὰ σημειώματα, τόμ. 2, 'Αθήναι 1951, σ. 68.

⁶ Βλ. Δημ. Σ. Δουκάτου, Τὸ ἔθιμον τῆς βασιλόπιττας, Μικρασ. χρον., 10 (1962), σ. 104 κ.ἐξ. ἰδίᾳ ἐν σ. 114. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 106 (συνλ. Ξ. Μαγκλάρα, Ζευγοστάσιον Καστορίας 1962). Κυρ. Καραμάνου, Κύπρος, 'Αθήναι 1954, σ. 198. *Ελ. Σταμούλη-Σαραντῆ, 'Ανατ. Θράκ., Α', σ. 134. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 201. Εἰς Σκῦρον τίθεται τὸ νόμισμα εἰς τὴν βασιλόπιτταν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ χρόνου. Βλ. Ν. Πέριδικα, ἔνθ' ἂν, σ. 128. Εἰς Μακεδονίαν (Θεσσαλονίκην) ἀναφέρεται ἐκ παλαιότερων χρόνων ἡ συνήθεια, καθ' ἣν αἱ νεάνιδες τὸ ἐσπέρας τῆς παραμονῆς τῆς Πρωτοχρονιάς θέτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τεμάχιον ἐκ βασιλόπιττας «τὴν πρώτην μπονκιὰν μαζί μὲ ἀσημικό», διὰ νὰ ἴδουν ἐν ὄνειρῳ τὸν νέον τὸν ὁποῖον θὰ ὑπανδρευθοῦν. (Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 115-16).

νόμισμα ἀσημένιο»¹. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολ. Θράκης (περιοχή Φαναρίου) ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθος συνήθεια κατὰ τὴν πρωτὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους· «ἡ πιὸ ἡλικιωμένη τοῦ σπιτιοῦ ἔβαζε σὲ μπακιράκι ὅσα φλουριά εἶχε, λίγα στάρι, κριθάρι καὶ πῆγαινε στὴ βρύση γυρισμένη κατὰ ἡλιοῦ· τὸ γέμιζε μὲ ἀμίλητο νερὸ καὶ γύριζε· τὰ φλουριά ἔτσι βρεγμένα, τὰ κρεμοῦσε στὸ λαιμὸ τῶν κοριτσιῶν γιὰ νὰ ποδαρίσ'νε»². Εἰς τὸ χωρίον δὲ Σαραΐ περιήρχετο τὰς γειτονικὰς οἰκίας παιδί, τὸ ὁποῖον ἐκράτει «κλαδὶ ἀκρανιάς ποὺ εἶχε στὴν κορφὴ δεμένο ἓνα φλωρὶ μὲ κόκκινη κλωστή». Ἐκτύπα ἐλαφρῶς μὲ τὴν ἀκρανιὰν τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν κεφαλὴν, τὴν ράχιν καὶ τὴν σπονδυλικὴν στήλην, ἐνῶ ἔλεγε τὴν εὐχὴν : «Γερό κεφάλι, γερό κορμὶ καὶ τοῦ χρόνου ὅλ' γεροί»³. Εἰς τὴν Σκυρὸν ὁ ἰδιοκτήτης μύλου ἢ ἡ σύζυγός του θὰ μεταβοῦν τὴν πρώτην τοῦ ἔτους εἰς τὸν μύλον «νὰ κάνουν τὸ ποδαρικό, χύνουν τὸ νερό, σπάζουν ρόδι, ρίχνουν λεπτὰ»⁴.

Εἰς τὴν λαϊκὴν λατρικὴν μεταξὺ διαφόρων μαγικῶν καὶ ἄλλων δεισιδαιμόνων μέσων πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀσθενεῖς ὑποκίτης παθήσεως γίνεται χοῆσις καὶ νομίσματος, ὡς εἰς τὰς παθήσεις, τὰ νομίσματα καὶ τοὺς «μαλαθράκους»⁵. Ὁ πάσχων ἀπὸ «τὰ μυξίτια» θεραπεύεται ἐν πύλῳ ἀλειψαμένη νόμισμα μὲ πύον τὸ ὁποῖον ἐκρέει ἐκ τῆς φλεγμονῆς, εἴτε δὲ καὶ ἐκ τῆς εἰς τοῖς πόσιν. Μὲ νόμισμα ἐκ τοῦ «ἐμπατάξεται», ἢ τοῦ ἀπαλλάσσεται ἐκ τῆς βασκανίας ἢ ἐξορκίζεται τὸ «καλὸ σπυρὶ» ἢ θεραπεύεται, κατὰ τὴν λατρικὴν ἀναφέρεται τὸ νόμισμα ἀπὸ τοῦ προσώπου εἰς τὴν χεῖρα⁶. Εἰς τὴν παρὰ τὸν ἄνθρωπον μετὰ μαγικὴν τελετὴν ὡς θε-

¹ Βλ. *Ξ. Ἀναγνωστοπούλου*, Λαογραφικά Ρούμελης, Ἀθήναι 1955, σ. 60.

² Βλ. *Ἐλπ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, Ἀνατ. Θράκ., Α', σ. 131.

³ *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 132.

⁴ Βλ. *Νίκης Πέδικα*, ἔνθ' ἀν., σ. 161.

⁵ *Λ.Α.*, χειρ., ἀρ. 1380 Α, σ. 38, 39 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Λαοίθι Κρήτης 1939).

⁶ *Λ.Α.*, χειρ., ἀρ. 1381 Α, σ. 108 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Λαοίθι Κρήτης 1939).

⁷ *Λ.Α.*, χειρ., ἀρ. 1542, σ. 372 (συλλ. Δ. Δουκοπούλου, Αἰτωλία 1926). Σημειοῦμεν ἔτι, ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη ὑπάρχει καὶ εἰς Βαναρίαν, ἔνθα ὁ ἔχων σπυριὰ εἰς τὸ σῶμα ἀλείφει τρεῖς εἰς τὸ πύον τῶν χαλκοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον κατόπιν ρίπτει πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς τὸν δρόμον. Πιστεύεται δὲ ὅτι ὁποῖος πλησιάσει τὸ νόμισμα τοῦτο παίρνει τὸ σπυρὶ (Βλ. *Hoffmann-Krayer*, Kupfer, ἐν *Handw. d. deutsch. Aberggl.*, V, 1932, στ. 837).

⁸ Βλ. *Ἐλπ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, Σύμμεικτα Λαογραφικά, Θρακικά, τόμ. Α' (1928), σ. 410. *Μαρ. Συμμετάκη*, Ἐλευθ. Αἰναρδάκη, Κρητικά Λαογραφικά, τόμ. Α', Ἡράκλειον 1947, σ. 92. Εἰς τινες τόπους, ὡς εἰς Αἰτωλίαν, χρησιμοποιεῖται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτο νόμισμα ἕκ τινος ἀποβιώσαντος.

⁹ *Λ.Α.*, χειρ., ἀρ. 1435, σ. 25 (συλλ. Ἰ. Ράγκου, Βράχα Εὐρυτανίας 1939).

ραπεντικοῦ μέσου τοῦ ἱκτέρου γίνεται χοῆσις βενέτικου φλωρίου (Εὐβοία, Κύ-
προς) ¹. Εἰς τὸν «διάλλαμαν» (ἀσθένεια νηπίου, δρασκελισμα) ῥίπτεται ἐντὸς τοῦ
ὑδατος ἀσημένιο νόμισμα ² ἢ «βουτοῦν εἰς αὐτὸ τεσσαράκοντα φλωριά ³. Καὶ εἰς
δῆγμα σκύλου «ὄδες ἀλλὰ (θὰ) δαγᾶς» κανεῖναν λυσσιασμένο σκυλὶ ἔβανόμε πᾶ'
στὴν πληγὴ ἀσημένιο μεταλλικό, ἔδηνάμεν το καὶ γιάνισκε ἡ πληγὴ» (Κωστὴ Ἀνα-
τολ. Θράκης) ⁴.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ὡς φυλακτήρια ἔχουν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ τὰ
λεγόμενα Κωσταντινᾶτα. Πρόκειται περὶ νομισμάτων βυζαντινῶν, Κυπρια-
κῶν, δηλ. τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν νῆσον, καὶ ἐνετικῶν ⁵ με ἀπεικο-
νίσεις προσώπων, ἐχόντων ὁμοιότηας πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν παράστασιν τῶν
Ἀγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Τὰ νομίσματα ταῦτα πιστεύει ὁ λαός, ὅτι προ-
έρχονται ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου καὶ ὅτι ἔχουν ιδιότητας ἀποδιώ-
ξεως ἐπηρείας ἐκ πονηροῦ πνεύματος, ἰδίᾳ ἀποτροπῆς βασκανίας, διὸ καὶ φέρον-
ται ταῦτα ὡς φυλακτὰ κλπ⁶.

Ὡς ἄλλων νομισμάτων, ὡς ἐλέγη ἀνωτέρω, αὐτῶ καὶ τῶν Κωσταντινᾶτων
ἀπαντᾷ χοῆσις εἰς μαγικὰς πράξεις τοῦ ἀπεικονιστοῦ ἐνεργείας καταδέσμου ⁷, εἰς ἵασιν
ἐκ νομισμάτων, ὡς ὁ ἵππερος, ἡ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ ἀμαρτανίου ⁸. Ἐπίσης ὡς
περιστατὶν πρὸς προστασίαν τῶν ἀσθενούντων ἀπὸ βλάηματα πυροβολοῦν ὅπλου, τα-
χεῖαν ζύμωσιν τοῦ φυράματος, τῶν ἀλφάων ⁹ καὶ τῆς γιαούρτης, φύλαξιν ἀπὸ

¹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1612, σ. 14 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, Γαλτσάδες Εὐβοίας 1949). Βλ.
καὶ Ν. Κυριαζῆ, Δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις, Κυπρ. Χρον., τόμ. Δ' (1926), σ. 86.

² Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1480, σ. 188-190 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, ἐκ προσφύγων Λιβησίου
Μάκρης 1943). Εἰς τὴν Αἰτωλίαν παρατηρεῖται κατὰ τὴν βύθισιν τοῦ νομίσματος με ποῖαν
πλευρὰν ἔχει τοῦτο βυθισθῇ, ἐκ τούτου δὲ γίνεται πρόγνωσις, ἐάν ὁ ἄρρωστος θὰ θεραπευθῇ
ταχέως ἢ ὄχι (Βλ. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 916, σ. 213 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου 1928).

³ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1480, σ. 191 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, ἐκ προσφύγων Λιβησίου Μά-
κρης 1943).

⁴ Βλ. Δ. Πειροπούλου, Λαογραφικά Κωστὴ Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θεσ. Θεσ., τόμ.
ΣΤ' (1939-40), σ. 243.

⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην εἰς Λαογρ., τόμ. 5 (1915-16), σ. 662.

⁶ Ἐνθ' ἀν., σ. 662-664 καὶ Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, 6, σ. 262-63. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 682, σ.
203 (συλλ. Μ. Δένδια, Παξοὶ 1915). Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκι, Συμβολὴ εἰς Λαογραφικὰ τῆς Κρή-
της, Ἀθήνα 1949, σ. 80.

⁷ Λ.Α., χειρ., 332, σ. 232 (συλλ. Κ. Νεστορίδου, Γύθειον 1895).

⁸ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, τόμ. 6, σ. 262. Ν. Γ. Πολίτην, ἔνθ' ἀν., σ. 663. ἐφημ. «Ἑλ-
ληνικὸν Μέλλον», φύλλ. τῆς 28 Μαΐου 1937. περ. «Μπουκέτο», ἀρ. 310, 1930, σ. 249.

⁹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀν., σ. 263. Εὐαγγ. Φραγκάκι, ἔνθ' ἀν., σ. 80 Λ.Α., χειρ.,
ἀρ. 230, σ. 144 (συλλ. Σ. Μανασεῖδου, Αἴνος 1884). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 348, σ. 30 (συλλ.
Φ. Φιλιππίδου, Πάνορμος-Κύζικος Μ. Ἀσίας 1917). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1446 Γ', σ. 75 (συλλ.
Δ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου 1940).

βασκανίαν (μάτι) ἰδίᾳ τῆς ἐγκύου καὶ διὰ τὴν γεννήσῃ εὐκόλως¹ καὶ ἄλλα².

Ὁ Φαίδων Κουκουλές, εἰδικώτερον ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν προέλευσιν καὶ τὴν σημασίαν τῶν Κωσταντινάτων, παρατηρεῖ, ὅτι καίτοι αἱ δοξασίαι γενικῶς τοῦ λαοῦ περὶ τούτων μαρτυροῦνται εἰς κείμενα ἐκ τοῦ ΙΖ' αἰ., ἐν τούτοις ἡ χρῆσις των ὡς φυλακτηρίων εἶναι πολὺ παλαιότερα, ἤτοι ἐκ τῶν μέσων Βυζαντινῶν χρόνων καὶ κατόπιν³. Παλαιότερον, ἤτοι κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντινὴν περίοδον, ἐφέροντο ὡς περιάπτα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν νομίσματα μὲ παράστασιν ἐπ' αὐτῶν τῆς κεφαλῆς τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου⁴. Περὶ τοῦ ἔθους τούτου μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος «τί ἄν τις εἴποι περὶ τῶν ἐπρωδῶς καὶ περιάπτοις κεχορημένων, καὶ νομίσματα χαλκᾷ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο ταῖς κεφαλαῖς καὶ τοῖς ποσὶ περιδεσμούμενων;»⁵.

Ἡ χρῆσις αὕτη παλαιῶν νομισμάτων, ὡς τῶν Κωσταντινάτων καὶ τῶν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, πρὸς δὲ καὶ νεωτέρων τῆς αἰωνόχου ἐποχῆς, ὡς περιάπτων μὲ σημασίαν αὐτῶν ὡς μέσων ἀλεξικάκων, ὡς καὶ μετὰ δύναμιν ἐπιτευξεῶς τινος καὶ παρετήρησεν ἤδη ὁ Ν. Γ. Πολίτης⁶, ἐπὶ ἀποκρίσεως εἰς ἄλλους λαοὺς, ὡς ἡ περὶ τῶν Κωσταντινάτων εἰς τοὺς Βουλγάρους.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Γ. ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ

ΑΘΗΝΩΝ

Ὁ δακτύλιος, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ ἀποκρίσεως συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ γάμου, ἐφ' ὅντιν τοὺς πίστωσιν διὰ τοῦ ἀρραβῶνος τῆς συμφωνίας διὰ τὴν ἔνωσιν τοῦ ζεύγους γίνεται ἀνταλλαγὴ πρῶτον ἀρραβωνικῶν δακτυλίων⁷, εἶτα δὲ χρῆσις τούτων καὶ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου, ἀποτελοῦντος ἕκτοτε τοῦ δακτυλίου, φερομένου ἐπὶ δακτύλου τῆς χειρός, διακριτικοῦ γνωρίσματος τοῦ ἐγγάμου.

Ἐκ τῆς εἰδικῆς σημασίας ταύτης τοῦ δακτυλίου εἰς τὸν γάμον ἦτο εὐχερὴς ἡ ἐπέκτασις τῆς χρήσεώς του καὶ εἰς ἐθιμικὰς κατὰ τὸν ὅλον ἑορτασμόν του ἔνερ-

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀν., σ. 662

² Ἐνθ' ἀν., σ. 662-64.

³ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀν., σ. 263 κ. ἐξ.

⁴ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, τόμ. Γ', σ. 68.

⁵ Βλ. Migne, P. G., 49, 240. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικαὶ ἐνδείξεις ἐν τῷ [Α'] καὶ Β' κατηγορητικῷ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 11-12. Πρβλ. ἔτι Γ. Κ. Σπυριδάκη, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοδῶν παραδόσεων καὶ δοξασίων περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Γέρας Ἀ. Κεραμοπούλλου 1953, σ. 415. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, Α' σ. 257.

⁶ Βλ. εἰς Λαογρ., τόμ. 5, σ. 664.

⁷ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Β', σ. 224 κ. ἐξ.

γείας. Οὕτω εἷς τινας τόπους, ὅταν ἐτοιμάζεται ἡ ζύμη πρὸς παρασκευὴν τῶν ἄρτων τοῦ γάμου, τίθεται ἐντὸς αὐτῆς δακτύλιος, διὰ νὰ ἀσημωθῇ ἡ ζύμη¹, ἀκολουθῶς δὲ ἡ νύμφη προσπαθεῖ νὰ ἴδῃ διὰ μέσου τοῦ κρίκου τοῦ δακτυλίου τὸν γαμβρὸν καθ' ἣν στιγμὴν ἡ γαμήλιος πομπὴ προσέρχεται διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς πρὸς στέψιν². Ἀκολουθῶς, καθ' ἔθιμον εἰς Μεσοποταμίαν Καστορίας, ὅταν ἡ νύμφη μετὰ τὴν στεφάνωσιν ἔρχεται τὸ πρῶτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἡ πενθερὰ τὴν ὑποδέχεται πρὸ τῆς εἰσόδου καὶ τῆς ρίπτει ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ στήθους δακτύλιον, ὃ ὁποῖος πρέπει νὰ διαπεράσῃ κάτω καὶ πέσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει τρίς, εἶτα δὲ τῆς φορεῖ τὸν δακτύλιον εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα³.

Τοῦ δακτυλίου ἀπαντᾷ κατόπιν χρῆσις εἰς μαγικὰς καὶ δεισιδαίμονας συνηθείας, μαντικὰς καὶ ἄλλας. Οὕτω πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συμβῇ εἰς λεχωίδας, ἐὰν τυχὸν αὐταὶ συναντηθοῦν καθ' ὁδὸν ἢ ἀλλαχοῦ, ἀνταλλάσσουν τοὺς δακτυλίους τῶν μέχρι τοῦ καθαρμοῦ αὐτῶν, δηλ. τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ (Ἀμπελόκηποι Καστορίας)⁴.

Δακτύλιον ἐπίσης δέον νὰ φέρεται ἐν ἡμέρᾳ ἐξ ἡμερῶν περιστάσιν καθ' ἣν ἤθελεν ἐκφέρει κατὰ τινος κατάραν, ἵνα μὴ προσκλήσῃ τὴν κακίαν εἰς τὸ καταρῶμενον πρόσωπον. Ὡς οὕτως, ἡ γυνὴ Ἀννα Εὐβοίας:

Μὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην, δηλ. τῆς προφυλάξεως ἀπὸ κακῆς ἐπηρείας, γίνεται εἶτα χρῆσις τοῦ δακτυλίου ὡς φυλακτοῦ. Ἐνταῦθα κρεμᾷ εἰς τὸ βρέφος, ἅμα τῇ γεννήσει του, «χρυσὸ δακτυλίδι» πρὸς προφυλάξιν του ἀπὸ βασκανίαν⁵, εἰς δὲ τὴν λεχῶ ἀναρτᾷ τοῦτο εἰς τὰ μαλλιά της πρὸς φύλαξιν αὐτῆς μέχρι τοῦ καθαρμοῦ τῆς ἀπὸ ἐπηρείας δαιμονικῶν ὄντων (πρόσφυγες ἐκ Στενημάχου Ἀνατολ. Ρουμελίας,

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1100Z, σ. 83 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Κωσταράζι 1937). Ἰ. Ζήρα, Τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου στὸ Μπλάτσι, Μακεδ. Ἡμερ., ἔτ. 1939, σ. 171. Ἑλληνικῆς Σαραντιῆ-Σταμούλη, Προλήψεις Θράκης, Λαογρ., τόμ. 14 (1952), σ. 191, ἀρ. 417.

² Βλ. Στ. Σπανοῦ-Αναγνωστοπούλου, Ὁ γάμος ἐν Ἀργεῖ Ὁρεστικῷ, Μακεδονικά, τόμ. 3 (1953-55), σ. 331.

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 80 (συλλ. Παρθ. Κωνσταντινίδου 1962).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 16 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 332, σ. 290, 270 (συλλ. Κ. Νεστορίδου 1921). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1479Γ, σ. 59 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου 1942).

⁶ Τοῦ δακτυλίου ὡς ἀντιβασκανίου γίνεται ἔτι χρῆσις καὶ διὰ τὰ ζῶα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἀναρτᾶται ἐκ τοῦ λαιμοῦ μετ' ἄλλων ἀντικειμένων ὡς φυλακτῶν, (Βλ. εἰς Θρακ., τόμ. Α (1928), σ. 453). Σιδηροῦς κρίκος τιθέμενος πέριξ τοῦ λαιμοῦ τοῦ χοίρου, ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς προφυλάξεως τοῦ ζῴου ἐκ τῆς λοιμώδους νόσου τοῦ χοιρολαΐμου. (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 126 54, 37. συλλ. Ἐ. Μυρογιάννη 1919).

ἐξ Ἀνατολ. Θράκης (Ἰλδιρίμ Ἀδριανουπόλεως), ἀπὸ Φανάρι καὶ Καστανιὲς Σηλυβρίας, πρὸς δὲ ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας (Ἀμπελόκηποι) ¹.

Παραλλήλως πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ δακτυλίου ὡς μέσου ἀποτρεπτικοῦ κακῆς ἐπιηρείας ἐπὶ τὸν φέροντα, ἀπαντᾷ χοῆσις αὐτοῦ καὶ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐξ ἀσθενειῶν ². Οὕτως εἰς ἐπωδὰς πρὸς θεραπείαν διαφόρων νοσημάτων, ὡς τὸ ρίμα (= ἐπιπεφυκίτις φλυκταινώδης) (Ἱεράπετρα Κρήτης) ³ καὶ ἡ βασκανία (Περβόλια Ἰνναχωρίου Κισάμου Κρήτης) ⁴, ἡ ἐξορκίζουσα, μεταξὺ ἄλλων ἐνεργειῶν, φέρει καὶ δακτύλιον μὲ τὸν ὁποῖον σταυρώνει τὸν πάσχοντα ἢ θέτει τὸν δακτύλιον ἐντὸς ποτηρίου, τὸ ὁποῖον περιέχει ἀμεταχείριστον νερό, ἀκολούθως δέ, ἐνῶ λέγει τὴν ἐπωδήν, σταυρώνει μὲ τὸ δακτυλίδι τὸν ἀσθενῆ (Αἰτωλία) ⁵. Χρυσοῦς δακτύλιος ἀναφέρεται ὁμοίως εἰς παθήσεις, ὡς ὁ ἴκτερος (Ἀγιορσανὶ Νάξου) ⁶, ὁ «πάπος» (Κύπρος) ⁷, τὸ δῆγμα σκορπίου (Μανιάκι) ⁸ κ.ἄ.

Τέλος δακτύλιος ἢ κρίκος (χαλκᾶς) σιδηροῦς, ἀργυροῦς ἢ χαλκοῦς, φερόμενος εἰς τὸν τράχηλον ἢ τὸν καρπὸν τῆς χειρός, ἀποτελεῖ σύμβολον σκλαβώματος, ἥτοι ἀφιερώσεώς τινος ὡς δούλου εἰς ἄγιον, πορνεῖα, αὐτοῖον ἔχει γίνεи ἐπὶ κλήσις διὰ τὴν θεραπείαν ἀσθενοῦς ⁹. Περαιτέρω ἐπαντᾷ ὁ δακτύλιος εἰς μαντικὰς ἐνεργείας, ὡς

Βλ. Στ. Κυριακίδου, *Ἱ. Λαογρ.*, τόμ. 8 (1921-25), σ. 419, 4. Περσ. Σ. Σαραντάκη, *Μελέτικος, ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀζοῖτης*, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 113. Ἀστ. Ζήκων, *Δεισιδαιμονίης Ἰλδιρίμ Ἀδριανουπόλεως*, Θρακικά, τόμ. 3 (1928), σ. 453. Ἐλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἀνατ. Θράκ., Α', σ. 61. Α. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 21 (συνλ. Ὀλυμπίου Χάσου, Ἀμπελόκηποι Καστορίας 1962). Ὁ δακτύλιος πρὸς φύλαξιν ἀπὸ τῆς βασκανίας δύναται νὰ προέρχεται καὶ ἐξ ἀποβιώσαντος, ὡς συνηθίζεται εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ντερβιντσάνης Ἀργυροκάστρου (βλ. Α. Α., χειρ., ἀρ. 1665B, σ. 19 (συνλ. Δ. Οἰκονομίδου 1951). Εἰς Μανιάκι πιστεύεται ὅτι «ἄμα βάλης ἐνοῦ πεθαμένον καὶ τοῦ φορέσης δακτυλίδι καὶ τὸ βγάλῃς στερνά καὶ τὸ σούρνης ἐπάνω σου, δὲ γλέπεις ποτὲ κακό». (Α. Α., χειρ., ἀρ. 1474, σ. 345, συνλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι 1938).

² Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τοῦ δακτυλίου καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς βλ. Olbrich, *Metalle, Erze. Handw. d. deutsch. Abergl.*, VI, 1934/1935, στ. 208 καὶ *Hunnerkopf*, *Eisen*, αὐτόθι, II, 1929/1930, στ. 723.

³ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1381B, σ. 168 (συνλ. Μαρίας Λιουδάκη 1939).

⁴ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1161A, σ. 111 (συνλ. Μαρίας Λιουδάκη 1935).

⁵ Βλ. Δ. Λουκοπούλου, *Συναγωγὴ ἐπωδῶν καὶ καταδέσμων*, Λαογρ. τόμ. 4 (1913), σ. 37.

⁶ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2303, σ. 351-52 (συνλ. Στεφ. Ἡμέλλου, 1959). Τοῦ αὐτοῦ, *Ναξιακαὶ ἐπωδαί*, Λαογρ., τόμ. 20 (1962), σ. 182.

⁷ Βλ. Γρηγ. Μαχαιριώτη, *Κυπριακαὶ ἐπωδαί*, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 206-207.

⁸ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1474, σ. 37 (συνλ. Μ. Τσάκωνα 1938).

⁹ Βλ. Σιλβ. Κυριακίδου, *Λατρεία. Τὸ σκλάβωμα*, Λαογρ., τόμ. 13 (1951), σ. 352-353, 354 καὶ 359-360 (ἐνταῦθα καὶ βιβλιογραφία).

κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως. Αἱ νεάνιδες τότε ἐκθέτουν πρῶτον εἰς τὴν σελήνην χρυσοῦν δακτύλιον, εἶτα δὲ τὸν τοποθετοῦν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, πιστεύουσαι, ὅτι δύνανται νὰ ἴδουν ἐν ὄνειρῳ τὸν μέλλοντα σύζυγον «ὅποιον δοῦν στὸν ὕπνον των, αὐτὸν θὰ ὑπαντρευτοῦν» (Προυνσὸς Εὐρυτανίας)¹.

Ἡ σημασία αὕτη τοῦ δακτυλίου εἰς μαγικὰς καὶ ἄλλας δεισιδαίμονας συνηθείας πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κακοῦ ἢ καὶ ἀπαλλαγὴν ἐκ τούτου μαρτυρεῖται ὑπάρχουσα ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Παλαιότερα, ὅσον γνωρίζω, μαρτυρία εἶναι ἡ παρ' Ἀριστοφάνει (Πλοῦτος, 883-84). «Οὐδὲν προτιμῶ σου. φορῶ γὰρ πριάμενος τὸν δακτύλιον τονδὶ παρ' Εὐδάμου δραχμῆς»², εἶτα δὲ ἡ τοῦ Λουκιανοῦ (Φιλοψ, 17) «καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἰαρατιόμην πρὸς αὐτά, νῦν δὲ ὑπὸ τοῦ ἔθους οὐδέν τι παράλογον ὄραν μοι δοκῶ, καὶ νῦν μάλιστα ἐξ οὗ μοι τὸν δακτύλιον ὁ Ἄραρ ἔδωκε σιδήρου τοῦ ἐκ τῶν σταυρῶν πεποιημένον».

Εἰς τοὺς μαγικοὺς κατόπιν παπύρους ἀναφέρεται ἡ χρῆσις τοῦ δακτυλίου (χρυσοῦ, ἀργυροῦ, σιδηροῦ)³, ὡς φυλακτηρίου⁴, εἰς ἐνεργείας διὰ τὴν θεραπείαν δαιμονοπλήκτων⁵, εἰς πληρώσιν πάσης ἐπιθυμίας⁶, εἰς μαγικὴν ἔτι ἐνεργεῖαν, ἵνα τὸ πρόσωπον περὶ τοῦ ὁποίου τις ἐπιθυμῇ παραμείνῃ ἄγρυπνον κατὰ τὴν νύκτα ἔχον τὴν σκέψιν πρὸς αὐτόν⁷. καὶ ἐν αἰνῶσι⁸ ἔπειτα κείμενα μεταγενεστέραν χρόνων λέγεται, ὅτι τὰ στοιχεῖα ὡς καὶ οὐρανίου, γῆσαυροῦ, καὶ ἰσχυροῦ ἀκίνδυνον, εἰάν τις φέρῃ μολύβδινον δακτύλιον⁹. Περαιτέρω ἀναφέρεται, ὅτι μὲ χρυσοῦν δακτύλιον ἐπιτυχάνεται φιλοτροκατάδεσμος¹⁰, μὲ ἀργυροῦν δέ, ἐπίσης μὲ χρῆσιν βελόνης καὶ μαυρομάνικον μαχαιρίου, κυσὶς καταδέσμου¹. Ὁ ἀργυροῦς τέ-

¹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 157 (συλλ. Μπιμπίκου 1940).

² Τὸν Εὐδάμον τοῦτον ἀναφέρει καὶ ὁ Θεόφραστος, Περὶ φυτῶν ἱστορ. 9, 18.

³ Ἡ τοιαύτη χρῆσις δακτυλίων, κατεσκευασμένων ἐκ τῶν μετάλλων τούτων, προέρχεται προφανῶς ἐκ τοῦ ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν χρήσει δακτύλιοι μὲ τὰ μέταλλα ταῦτα. Βλ. Ν.Γ. Πολίτου, Περὶ τοῦ δακτυλίου καὶ τῆς σημασίας του, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ., Β', 1921, σ. 228, Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1908Α, σ. 15 (συλλ. Δ. Οἰκονομίδου, Κόνιτσα 1953).

⁴ Βλ. Κ. Preisendanz, PGM, I, σ. 158.

⁵ Αὐτόθι. II, σ. 76-77.

⁶ Αὐτόθι, II, σ. 71-72 «Δακτυλίδιον πρὸς πᾶσαν πράξιν καὶ ἐπιτυχίαν... φόρει ὁπόταν ἦ σοι χρεία, ἀγνὸς ὢν καὶ ἐπιτεύξῃ πάντων». Βλ. καὶ εἰς σελ. 29.

⁷ Βλ. ἔνθ' ἀν, I, σ. 166.

⁸ Βλ. Α. Delatte, Α.Α., σ. 40.

⁹ Βλ. Α. Delatte, ἔνθ' ἀν., σ. 466 «...ποιήσης δακτύλιον χρυσοῦν... καὶ φόρει καὶ ἔστι χρήσιμος πρὸς ἀγωγὴν γυναικῶν».

Περὶ τῆς χρήσεως τῶν δακτυλίων γενικῶς πρὸς προσέλκυσιν ἔρωτος καὶ δὴ τῶν κατεσκευασμένων ἐκ μολύβδου καὶ τῶν ρωμαϊκῶν διπλῶν δακτυλίων βλ. εἰς τὸ βιβλίον τοῦ L. Schmidt, Heiliges Blei, Wien 1958, σ. 55.

λος δακτύλιος συνιστάται προσέει να φέρεται ὑπὸ προσερχομένου εἰς δικαστήριον² κ. ἄ.

Δ'. ΠΕΤΑΛΟΝ

Τοῦ πετάλου ἀπαντᾷ εὐρεῖα χρῆσις ὡς προφυλακτικοῦ μέσου ἀπὸ τῆς βασκανίας (κακοῦ ματιοῦ, ἐφταρμού κ.ἄ.)³. Πρὸς τοῦτο εἰς οἰκίας τὸ πρῶτον κατοικουμένας κρεμᾶται τοῦτο «γὰ τὸ γούρι» (Πόντος)⁴ ἢ καρφώνεται ἐπὶ τῆς θύρας, ὑπεράνω ἢ ὀπισθεν αὐτῆς, ἐπίσης εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ στάβλου⁵. Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην ὡς ἀντιβασκανίου τίθεται ἔτι τοῦτο ὑπὸ τῆς μαίας καὶ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον βρέφους⁶ καὶ εἰς τὴν ὁσφὺν τῆς λεχοῦς⁷. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ ζώων «γὰ νὰ μὴν τὰ ματιάξουν τσαὶ γὰ νὰ ἴναι γερά»⁸· εἶτα ὡς φυλακτήριο ἀπὸ συκοφαντικῆς ἐνεργείας⁹ ἢ ἀπὸ ἐπηρεῖας δαιμονικῶν ὄντων, τιθέμενον οὕτω ἐπὶ τῆς θύρας πρὸς προστασίαν τοῦ οἴκου⁹. Τέλος δὲ καὶ πρὸς διάσωσιν τῆς παραγωγῆς ἀγροῦ, ἥτις φέρεται πρὸς πλήρη καταστροφὴν, ἐάν τις ἐπηρεαζομένου αὐτοῦ διὰ δημητριακῶν, ἔλθῃ γυμνὸς καὶ ἀποκόψῃ στάχυν. Τὸ κακὸν τοῦτο ἀπομακρύνεται, ἐάν κατὰ τὴν

¹ Βλ. *A. Delatte, ἐνθ' ἄν.* σ. 552.

² Βλ. *A. Delatte, Codices Atheniensis*, X, Bruxelles 1924, σ. 111, «Εἰς δὲ τὴν κρίσιν δεξιὰ στάσου. δακτυλίδι ἀργυροῦν ἃς φορεῖται, ἀπὸ γούργος, καθάριος, εὐτυχός, ταχύς, εἰς τὸ πωλῆσαι καὶ ἀγοράσαι, ἐρωτικός, ἐπιπόρευτος».

³ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 211 καὶ 298 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962). Α. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 127 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Καλαμωτὴ Χίου 1962). Ν. Κυριαζῆ, Δεισδαιμονία καὶ προλήψεις, Κυπρ. Χρον., τόμ. 4 (1926), σ. 53.

⁴ Βλ. *Ξ. Ἀκογλου*, Λαογραφικά Κοτυώρων, Ἀθήνα 1939, σ. 314.

⁵ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 118 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962).

⁶ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 194 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψὸς 1963).

⁷ Βλ. *Ἑλλ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, Ἀνατ. Θράκ., Α', σ. 60 «μισὸ πέταλο βοδιοῦ μὲ κλωστή τοῦ μιταριοῦ ἢ κατσιβέλικο καρφί».

Βλ. *Ἑλλ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, ἐνθ' ἄν' σ. 195. Α. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 332 καὶ 302 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962). Α. Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 194 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψὸς 1963). Α. Α., χειρ., ἀρ. 1568, σ. 243 (συλλ. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος 1932).

⁸ Βλ. Ν. Χαλιορῆ, Ὑδρεῖκα λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 172

⁹ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2437, σ. 127 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Καλαμωτὴ Χίου 1962). Ἐν Σιλεσίᾳ ἀπαντᾷ ἐπίσης ἡ πίστις, ὅτι προφυλάσσεται τις ἀπὸ τὸ κακὸν πνεῦμα (φαντάσματα) (Druckgeist), ἐάν καρφώσῃ εἰς τὴν θύραν ἓν πέταλον' (βλ. *Hünnerkopf*, Eisen, Hadw. d. deutsch. Abergl., II, 1929/1930, στ. 719. Γενικώτερον πιστεύεται ὅτι ὁ σίδηρος καὶ ὁ χάλυψ ἔχουν ἰδιαιτέτως μαγικὴν δύναμιν ὑπὸ τὴν μορφήν πετάλων, δακτυλίων καὶ κλειδῶν (Βλ. ἐνθ' ἄν., στ. 722).

έορτήν τοῦ Γενεσίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ (24 Ἰουνίου) ἐγκατα-
σπεύρη τις ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ πέταλα ¹.

Εἰς τὴν λαϊκὴν ἱατρικὴν, ὡς εἰς τὴν γητειὰν διὰ τὴν θεραπείαν παθήσεως
τοῦ σπληνός, χρησιμοποιοῖται ἔτι πέταλον πετυρωμένον ².

Ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ πετάλου, ὡς ἀπελαστικοῦ κακοῦ, ἀπαντᾷ
τοῦτο καὶ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ φορέως εὐτυχίας (Κύπρος) ³, ἰδίᾳ, ἐὰν εὑρεθῇ
τοῦτο καθ' ὁδὸν τυχαίως, ὅτε φέρεται καὶ κρεμᾶται «στὴν κάμαρα γιὰ ὀγού-
ρι» (Θράκη) ⁴. Ὑπὸ δὲ τῶν ἀπερχομένων εἰς ξένον τόπον ἐτίθετο εἰς τὸ θυλάκιον
τῶν χρημάτων ὡς τυχερὸ (χαϊρλίτικο) (Ἡπειρος) ⁵.

Ἡ παράδοσις αὕτη περὶ τοῦ πετάλου εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ προέρχεται πι-
θανῶς ἐκ τῶν χρόνων τῆς ὑστερας ἀρχαιότητος. Εἰς τοὺς μαγικοὺς πατύρους ἀπαν-
τοῦν μαρτυρίαι περὶ χρήσεως πετάλου (χρυσοῦ, ἀργυροῦ, μολυβδίνου, σιδηροῦ, κασ-
σιτερίνου) εἰς φυλακτήρια ἀπὸ δαίμονας καὶ φαντάσματα ⁶ καὶ εἰς μαγικὰς πράξεις
ἀποδιώξεως αὐτῶν ⁷, εἰς φιλτροκαταδέσμονας ⁸, εἰς πληρώσιν ἔτι ἄλλων ἐπιθυ-

¹ Βλ. Δ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Κεφάλαια Ἀσπυρ, Θράκης, Ἀρχ. Θρ. Θησ., τόμ. 6 (1939-40), σ. 239. Γενικότερον ἡ χρῆσις τοῦ πετάλου εἰς φυλακτήριον σπιτιῶν, καταστημάτων ἀποκνηνίται καὶ ἡλλων ἀπὸ παλῆς ἐπηρεάσεως ἢ ἀλλοῦ κακοῦ ἀπαντᾷ ἀποδοκιμασίαν καὶ εἰς πάλ-
λους λαοὺς. (Βλ. Ger. Carnat, Das Hufeisen in seiner Bedeutung für Kultur und Zivili-
sation (1953), σ. 23).

² Α. Α., χειρ., ἀρ. 2295, σ. 157 (Ἑμμ. Σαράντη, Παναγιᾶ Λέσβου 1959). Ἐν Γερμανίᾳ
πρὸς θεραπείαν πόνων τοῦ στομάχου χύνουν μύζαν ὁμοίως ἐπὶ πυρακτωμένου πετάλου καὶ
εἰτα πίνουν αὐτήν (βλ. Ger. Carnat, ἔνθ' ἀν., σ. 24. Εἰς τὰ Ἱππιατρικὰ ἀναφέρεται ἤδη τὸ
πέταλον εἰς θεραπευτικὰς ἐνεργείας, ὡς διὰ τὴν ποδάγραν. (Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ., 6,
σ. 170).

³ Βλ. Ν. Κυριαζῆ, Δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις, Κυπρ. Χρον., τόμ. 4 (1926), σ. 53.

⁴ Βλ. Ἑλλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Προλήψεις Θράκης, Λαογρ., τόμ. 14 (1952), σ. 178
ἀρ. 335. Ἡ δοξασία ἀπαντᾷ ὁμοίως καὶ παρὰ Γερμανοῖς (βλ. Ger. Carnat, ἔνθ' ἀν., σ. 24).

⁵ Α. Α., χειρ., ἀρ. 51, σ. 91 ἀρ. 23. Ἀθ. Μπούτουρα, Προλήψεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ
καὶ ἐρμηνεῖα αὐτῶν, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 28.

⁶ Βλ. K. Preisendanz, PGM II, σ. 26 «φυλακτήριον σωματοφύλαξ πρὸς δαίμονας,
πρὸς φαντάσματα, πρὸς πᾶσαν νόσον καὶ πάθος ἐπιγραφόμενον ἐπὶ χρυσοῦ πετάλου, ἢ ἀργυ-
ρέου ἢ κασσιτερίνου...».

⁷ Βλ. K. Preisendanz, ἔνθ' ἀν., I σ. 190-192 εἰς «μολυβοῦν πέταλον καὶ σιδηροῦν κρίκον...
καταδεθῆτω αὐτοῦ ἡ φρόνησις ἐπὶ τῷ μὴ ποιῆσαι τὸ δεῖνα πρᾶγμα.

⁸ Βλ. K. Preisendanz, ἔνθ' ἀν., I, σ. 128 «ἐπίστρεψον τὴν ψυχὴν τῆς δεῖνα εἰς ἐμὲ τὸν
δεῖνα... εἰς δὲ πέταλον χρυσοῦν τὸ ξίφος τοῦτο γράφε' εἰς Θουριγὴν ...καὶ δὸς τὸ πέταλον
καταπιεῖν πέριδι». Βλ. αὐτόθι, II, σ. 22 «Ἐρωες... φυλακτήριον τούτου' γράφον τὰ ὀνό-
ματα ταῦτα εἰς πέταλον κασσιτερινόν... καὶ φόρει περὶ τὸν τράχηλον...».

μιῶν¹ καὶ εἰς μαντικὰς ἐνεργείας². Εἰς τοὺς κατόπιν βυζαντινοὺς χρόνους ἡ χοή-
σις τοῦ πετάλου συνεχίσθη, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστό-
μου³, πρὸς δὲ εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος⁴, εἰς τὴν παρασκευὴν φίλτροκα-
ταδέσμων, πρὸς δὲ καὶ καταδέσμων ἐπὶ βλάβῃ τινός⁵, εἴτα δὲ κατὰ τοὺς μετὰ
τὴν Ἀλωσιν χρόνους⁶ μέχρι τῆς σήμερον, ὡς ἐκτίθεται ἀνωτέρω.

Ε' ΚΛΕΙΘΡΟΝ - ΚΛΕΙΔΙ

Τοῦ κλειθροῦ γίνεται χοῆσις κατὰ τὸν γάμον πρὸς προστασίαν τοῦ ζεύγους
ἐκ μαγικῶν κατ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν. Οὕτω κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ γαμηλίου ἑορτα-
σμοῦ μεταξὺ ἄλλων, ἡ μὲν νύμφη φέρει ἐπ' αὐτῆς «ταῖ ἓνα κλειδαὶ μὲ κλειδα-
ριά», (Πυργὶ Χίου, Πολύλοφος Εὐβοίας)⁷, ὁ δὲ γαμβρὸς «κλειδωνιὰ κλειδωμένη»
(Ἥπειρος, Ζάκυνθος, Λήμνος, Λέσβος)⁸, τὴν ὁποίαν ἀνοίγει (ξεκλειδώνει), ὅταν τὸ
πρῶτον κατακλιθῇ μετὰ τῆς νύμφης. (Πόντος)⁹. Προηγουμένως κατὰ τὴν ὥραν
τῆς στέψεως εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἱερεὺς λέγει «στέφεται ὁ δοῦλος

¹ Βλ. *Κ. Preisendanz*, PGM., II, σ. 126. Ἐπειὶ μοι τὸ δεῖνα πρᾶγμα ταχύ... γράφε-
ται δὲ ἐν τῷ χρυσῷ πετάλῳ» βλ. καὶ σ. 147 (πρὸς ἐν τῷ χρυσῷ πετάλῳ, σελ. 19-53).

² Βλ. *Α. Preisendanz*, *Εἰς* ἄν., IV, σ. 312C).
³ Βλ. Ἰωάν. Χρυσοστόμου, Περὶ γυναικὸν ἐμὴν καὶ τοῦ λόγος 14. *Migne*, P.G., 63, στ.
657. Βλ. καὶ παρὰ *Φ. Κονκουλέ*, MNK, 8, σ. 304 (=BBII, 6, σ. 168).

⁴ Βλ. Ἱερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος καὶ πάθος πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος, (*Α. Πα-
παδοπούλου - Κεραμέως*, Ἀνάλ. Ἱεροσ. Σταχυολ., ἐν Πετροπολίτει 1899, σ. 98-99, κεφ. 21),
Βλ. καὶ *Φ. Κονκουλέ*, MNK, 9, σ. 503.

⁵ Βλ. *Θεοφ. Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 277 καὶ *Φ. Κονκουλέ*, BBII.,
6, σ. 170. Βλ. Συμμεῶν Λογοθέτου τοῦ Μεταφραστοῦ, τοῦ Ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς
ἡμῶν Εὐθυμίου, ἡγουμένου ἐν ἐρήμῳ τῆς Ἀγίας πόλεως. βίος καὶ πολιτεία, *Migne*, P.G.,
114, στ. 724-25 καὶ *Φ. Κονκουλέ*, MNK, 8, σ. 305 (=BBII, 6, σ. 170).

⁶ Εἰς κείμενον ἐκ τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων ἀναφέρεται τὸ πέταλον εἰς παρασκευὴν
ἀντισυλληπτικοῦ γυναικὸς (βλ. *Α. Delatte*, AA, I, σ. 447 «.....γράφεται δὲ ἐν ἀργυρῷ ἢ χρυσῷ
πετάλῳ καὶ δίδεται γυναικὶ φορεῖν» καὶ οὐ συλλαμβάνει).

⁷ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 119 (συλλ. Ἀ. Παπαμιχαήλ 1962). Α. Α., χειρ., ἀρ. 2745,
σ. 221 (συλλ. Ἀ. Παπαμιχαήλ 1963).

⁸ Βλ. *Φ. Κονκουλέ*, MNK., 9, σ. 464. Α. Α., χειρ., ἀρ. 36, σ. 309, 3 (συλλ. Δ. Σάργου
1893). Α. Α., χειρ., ἀρ. 1160B, σ. 90 καὶ 91 (συλλ. Γ. Μέγα 1938). Α. Α., χειρ., ἀρ. 1446Γ,
σ. 76, 135 (συλλ. Δ. Λουκάτου 1940). Α. Α., χειρ., ἀρ. 1432, σ. 80 (συλλ. Μ. Λιουδάκη
1940). Α. Α., χειρ., ἀρ. 1446B, σ. 221 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Λέσβος, Πρόσφυγες ἐξ Ἀδραμυτ-
τίου 1940).

⁹ Βλ. Ἀριστ. Γ. Νεοφύτου, Περὶ τῶν ἐν Κερασσοῦντι δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων,
Φ.Σ.Κ.Π., τόμ. 22, σ. 151. Βλ. καὶ παρὰ *Φ. Κονκουλέ*, MNK, 9, σ. 465.

τοῦ Θεοῦ», ξεκλειδώνεται τὸ κιβώτιον τὸ περιέχον τὴν προῖκα τῆς νύμφης (Ἑπειρος)¹. Ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱερολογίας ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας ταύτης κλείουν αἱ πενθεραὶ ἢ αἱ μελλόννυμφοι διὰ κλειδίου τὸ σιγ-τάρι ἢ πᾶν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον κλειδώνεται καὶ ἀνοίγουν τοῦτο μετὰ τὴν τέλεισιν τοῦ μυστηρίου (Ζάκυνθος)². Εἰς τινας τόπους, ὡς εἰς Κύθνον, ἀναβιβάζονται οἱ μελλόννυμφοι ὑπὸ τῆς μητρὸς τῆς νύμφης ἐπάνω εἰς κασέλλαν. Αὕτη κλείεται κατόπιν μὲ κλεῖθρον καὶ ἀνοίγεται μετὰ τὴν στέψιν³. Εἰς τὴν Σπάρτην πρόσωπον συγγενικὸν ἢ φιλικὸν πρὸς τοὺς νυμφενομένους, διαρκούσης τῆς στέψεως, ἀνοίγει καὶ κλείει τὸ κλεῖθρον τῆς θύρας⁴.

Ὁ προτιθέμενος νὰ προξενήσῃ κακὸν εἰς τὸ νέον ζεῦγος φέρει εἰς χεῖρας κλεῖθρον κατὰ τὴν στεφάνωσιν, τὸ ὁποῖον κλείει ἐπιλέγων «δένω καὶ κομποδένω» (Ἑπειρος)⁵ ἢ «κλειδώνω τὸν δεῖνα καὶ τὴ δεῖνα», ἢ «δένω τὴ νύμφη καὶ τὸ γαμβρὸν» (Κεφαλληνία). Ἀλλαχοῦ, ὡς ἐν Σκύρῳ, καθ' ἣν στιγμήν ὁ ἱερεὺς ἀναφωνεῖ: «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς» τὸ κλεῖθρον, τὸ ὁποῖον κατόπιν θάπτεται ἢ ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁμοίως κακοῦ τίθεται ὑπὸ τῶν ἐκ Πόντου Ἑλλήνων τὸ κλεῖθρον καὶ κλείει εἰς τὰς δύο παραστάδας τῆς θύρας τοῦ ναοῦ· εἰς δὲ μετὰ τὴν ἐκπόσιν τῶν μελλόννυμφων κλειδώνεται τὸ κλεῖθρον καὶ ρίπτεται τὸ κλεῖδι εἰς τὴν θάλασσαν. Εἰς περιπτώσεις συχνῶν θανάτων εἰς τινὰ τόπον, πρὸς ἀναστολὴν τοῦ νεκροῦ κατατίθεται εἰς τὸν τάφον τοῦ τελευταίου ἀποθανόντος κλεῖθρον κεκλεισμένον καὶ νὰ κλειδώσῃ ὁ Ἄδης» (Κάρπα-

¹ Βλ. Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικά ἐξ Ἑπείρου, Λαογρ., τόμ. 5 (1915), σ. 43. Τοῦ αὐτοῦ, Προλήψεις καὶ Δεισιδαίμονες συνήθειαι ἐν Πατίγκῳ τοῦ Ζαγορίου, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 218· βλ. καὶ παρὰ Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 465.

² Βλ. Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 464.

³ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν., σ. 464. Ἐν Ἀθήναις παλαιότερον φίλη τῆς νύμφης, διαρκούσης τῆς στέψεως, ἐκίνει διαρκῶς τὸν κρίκον τῆς θύρας. (Βλ. αὐτ., σ. 463).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1372, σ. 50 (συλλ. Μ. Λιουδάκη 1939).

⁵ Βλ. Κ. Βαρζώκαν εἰς Ζωγρ. Ἀγῶνα, τόμ. 1, 1891, σ. 15 καὶ παρὰ Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 454.

⁶ Βλ. Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 454.

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 52, σ. 71 (συλλ. Ἀνδ. Μαρούλη 1919). Δι' ὁμοίας ἐνεργείας εἰς ἄλλους τόπους βλ. Ἐδαγγ. Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικά τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 63. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1446B, σ. 196 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Λέσβος, Πρόσφυγες ἐξ Ἀδραμυτιίου, 1940). Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα, 1858, σ. 79 (ἐκ Μάνης) κ. ἄ.

⁸ Βλ. Ν. Πέρδικα, Σκύρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 113.

⁹ Βλ. Ἀριστ. Γ. Νεοφύτου, Περὶ τῶν ἐν Κερασσοῦντι δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων. Φ.Σ.Κ.Π., τόμ. 22 (1889-90 καὶ 1890-91), σ. 150B.

θος, Βουρδούριον Πισιδίας Μ. Ἀσίας)¹. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν κατὰδεσμον τοῦ Χάρου. Εἰς Πόντον (Ἀμισός) αἱ ἔγκυοι γυναῖκες φέρουν μεθ' ἑαυτῶν «κλειδωτῆρα» (κλειδίον τι), διὰ νὰ μὴ ἀποβάλουν τὸ ἔμβρυον². Εἰς τοὺς ἐκ τοῦ Σταυρίν (ἐπαρ. Χαλδίας Πόντου) Ἑλληνας ὑπάρχει ἡ συνήθεια, ὅταν ἓνα ζῶον δὲν ἐπιστρέψῃ τὸ ἐσπέρας εἰς τὸν στάβλον νὰ δένουν διὰ κλειθροῦ τὸν λύκον καὶ τὰ ἄλλα ἀγρίμια, διὰ νὰ μὴ τὸ βλάψουν³. ὅτε δὲ τὸ ἀνεύρισκον ἢ ἐπέστρεφε τοῦτο τότε νὰ ἀνοίγεται τὸ κλειθρον.

Τοῦ κλειθροῦ γίνεται χρῆσις προσέτι καὶ εἰς ἄλλας βλαπτικὰς μαγικὰς πράξεις⁴. Κατὰ μαρτυρίαν εἰς κώδικα τοῦ 17 αἰ. ὁ καταδένων πρὸς σκοπὸν ἐπιφορᾶς κακοῦ εἰς τὸν ἀντίπαλον δέον νὰ τοποθετήσῃ τὰ μαγικὰ μέσα μαζὶ καὶ μίαν κλειδαριὰν ἐντὸς τάφου ἐβραϊκοῦ καὶ νὰ λέγῃ : « Ἐδῶ ἐκλειδώσαμεν μὲ τὸ χεῖριν τοῦ Σολομῶν ἐτοῦτα τάδε σημεῖα εἰς ἐβραϊκὸν μνημοῦριν »⁵. Ἡ χρῆσις αὕτη μαρτυρεῖται πολὺ παλαιότερον, γνωστὴ ἤδη καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἀναφέρεται κατάδεσμος διὰ κλειθροῦ ἐχθρῶν κινουμένων πρὸς τὴν Κωνσταντινουπόλεως⁶ πρὸς ἀποκρουσιν αὐτῶν. Σήμερον γίνεται χρῆσις κλειθρῶν καὶ μικρῶν ἀλύσεων πρὸς λύσιν τοῦ ἀποδέματος (Μύτικας Αἰτωλίας).

Εἰς φαρμακείαν ἀδελμῶν ἡ θέλας καὶ τὸ κλειθρον σπασθὲν ἑτοιμαίετο λαμβάνει κλειθρον κλειστόν καὶ τὸ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῆς, πιστεύουσα, ὅτι ὅσον

¹ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου *Νονάρου*, ΛΣΚ. Α', 1932, σ. 170 «Ὅταν ποθαίνουν πολλοὶ ἄνθρωποι κοντά κοντά, στοὺ τελευταίον τὸ μνημα ρίχνουν μιά κατήνα (κλειδαριά) κλειδωμένη γιὰ νὰ κλειδῶσῃ ὁ Ἄδης καὶ νὰ μὴν παίρῃ πιά ἄλλους». καὶ Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, 9, σ. 479.

² Λ. Α., χειρ., ἀρ. 242, σ. 75 (συλλ. Ἑ. Παπανασιάδῃ 1896).

³ Βλ. Α. Κ. Παπαδοπούλου, *Μαγικαὶ συνήθειαι τοῦ Χωρίου Σταυρίν*, Ἀρχ. Πόντου, τόμ. 18 (1953), σ. 211-212.

⁴ Βλ. Πέτρ. Σ. Σπανδωνίδῃ, *Μελένικος ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀκρίτης*, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 127.

⁵ Βλ. Α. Delatte, ΑΑ, σ. 59. Βλ. καὶ παρὰ Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, 9, σ. 93 (=ΒΒΠ, 6, σ. 247).

⁶ Βλ. Γ. Κωδινῶ, *Περὶ ἀγαλμάτων στηλῶν καὶ θεαμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, σ 35 (Βονπ) «μέσον δὲ τοῦ σταυροῦ ἡ τύχη τῆς πόλεως κατήνιον κλειδωμένον καὶ ἐστοιχειωμένον τοῦ παντός εἶδους ἀνελλιπὴ εἶναι καὶ νύκην πᾶσαν τῶν ἐθνῶν ἐπιφέρειν τοῦ μηκέτι ἰσχύειν προσεγγίσει ἢ προσπαῦσαι, ἀλλὰ πόρρω ἀπέχεσθαι καὶ ὑπονοστεῖν ὡς ἡττωμένους. Ἡ δὲ κλεῖς τοῦ κατηνίου κατεχώσθη εἰς τὰς βάσεις τῶν κιόνων».

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, 9, σ. 154, 7. Πρὸς λύσιν καταδέσμου ὑπὸ εὐρύτεραν ἔννοιαν ἀποβλέπει τὸ ἀνοιγμα κλειθρῶν ἐπὶ δυστοκούσης γυναικός, ἵνα αὕτη διευκολυνθῇ εἰς τὸν τοκετόν (Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Ὠκυτόκια*, Λαογρ., τόμ. 6 (1917), σ. 322-23).

χρόνον μένει κλειστόν ἐπὶ τόσον θὰ παραμένῃ πιστὸς εἰς αὐτὴν ὁ ἔραστής ¹. Σχετικὴ μαρτυρία εἶναι γνωστὴ εἰς ἡμῆς ἐκ κώδικος τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰ. Ἐνταῦθα δίδονται ὁδηγίαι διὰ τὴν παρασκευὴν φιλτροκαταδέσμου. «Πιάσον κλειδὸν σαρακηνικὸν καὶ εἴληψ· ὅς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κλειδῶνω τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ ὁδεῖνα ὡς ἐκλείδωσεν ὁ Μωϋσῆς τὴν Ἀμμὰν θυραν (γρ. Ἀμανθίραν), οὕτως νὰ κλειδωθῇ καὶ ἡ μήτρα τῆς ὁδεῖνα νὰ μηδὲν ἀνοίξῃ ἡ καρδιά τῆς ὁδεῖνα παρὰ νὰ ἦστε κλειδωμένη ὑπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» ². Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀποδιώξεως τοῦ κακοῦ ἐκ τινος διὰ τοῦ κλειδώματος τοῦ κλειθροῦ, δύναται διὰ τοῦ ξεκλειδώματος αὐτοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σώματος τὸ κακοποιὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τυχὸν ἔχει ἐγκλεισθῇ ἐντὸς αὐτοῦ. Οὕτω εἰς τὴν δυστοκοῦσαν, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν ἡ δυστοκία δύναται νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπενέργειαν κακοποιοῦ πνεύματος, πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ, κατὰ συνήθειαν παλαιότερον, «ξεκλείδωναν τὸ λουκέτο τοῦ σκετοῦ τῆς, ἔρριχναν νιρὸ μέσα σ' αὐτὸ καὶ ἔδιναν στὴ δυστοκοῦσα νὰ πῇ ἀπ' αὐτοῦ ἡ κακοποίησις Καστορίας» ³ ἢ «ἄνοιγαν μέσ' στοῦ σπίτι ὅλες τὶς πόρτες καὶ ἐξέβαλλαν ὅλες τὶς κλειδαριές». (Σκῦρος) ⁴.

Περαιτέρω τὸ κλειθρον, μὲ σημασίαν προστατευτικὴν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς πορφυλάξιν τινος ἐξ ἀσθενείας ⁵ καὶ συντελεσθῇ εἰς τὸν ἐξ αὐτοῦ, ὡς τῆς ἐπιληψίας ⁶. Τὸν πάσχοντα ἐξ ἐπιληψίας ἀποδηγῶντες εἰς βρούσιν, θὰ τὸν περιλούσῃ μὲ ὕδωρ καὶ θὰ τοῦ δώσῃ ν' ἀνοίξῃ τὸ κλειθρον. Οὕτω πιστεύεται, ὅτι ἐκβάλλεται ὁ κεκλεισμένος ἐντὸς τοῦ σώματος δαίμων. Πρὸς θεραπείαν «τῆς ἀπορροφῆς» (ἀποστήματος τῶν ἀδένων) ἡ ξορκίστρα σταυρῶνει μὲ ἓνα κλειδὶ τὸ πάσχον μέρος τοῦ σώματος (Καστρισιάνικα Κυθήρων) ⁷ ἢ δὲ θερμὴ καταδεσμεῖται διὰ καινουργοῦς κλειθρον, τοῦ ὁποῖου κατόπιν ἡ κλεῖς ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν ἢ εἰς φρέαρ ⁸. Τέλος ἐπὶ ρινορραγίας δένεται ἐπὶ τοῦ μετώπου κλειδὶ ὡς αἰμοστατικὸν μέσον (Κυδωνία) ⁹ ἢ ἐγγίζουσιν τοῦτο ἐπὶ τοῦ ρώθωνος ¹⁰.

¹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 469.

² Βλ. Α. Delatte, ΑΑ, σ. 82 - 83, Πβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 93 (=ΒΒΠ, σ. 247).

³ Α.Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 13 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

⁴ Βλ. Ν. Πέδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 84.

⁵ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 63,2 (=ΒΒΠ., 6, σ. 219, 4). Ἡ πίστις καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς (Hünnerkopf, Eisen, Handw. d. deutsch. Aberggl., II, 1929/1930, σ. 722).

⁶ Βλ. Ἰωάν. Φωτίου, Συναγωγὴ ἐπερδὸν καὶ καταδέσμων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 54.

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 478.

⁸ Α.Α., χειρ., ἀρ. 1358, σ. 360 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη 1939).

⁹ Α.Α., χειρ., ἀρ. 1378 Γ, σ. 94 (Γ. Ταρσούλη, Κορώνη Πυλίας 1939).

Πρὸς ἀποτροπὴν λοιμώδους νόσου, τῆς πανώλους, περιβάλλεται εἰς Κουρουντζὶ Θράκης τὸ χωρίον διὰ νήματος, τοῦ ὁποῖου κλειδώνονται τὰ δύο ἄκρα. Πιστεύεται, ὅτι διὰ τῆς μαγικῆς ἐνεργείας ταύτης ἐπιτυγχάνεται ἡ κατοχύρωσις τοῦ τόπου ἀπὸ προσβολῆς τῆς νόσου¹. Κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν περὶ τῆς δυνατότητος τῆς διὰ μαγικῶν μέσων μεταδόσεώς τινος ἐξ ἐπαφῆς δύναται νὰ μεταβιβασθῇ οὕτως ἡ ιδιότης τῆς στερεότητος τοῦ σιδήρου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐν Καρπάθῳ τὴν ἡμέραν «τῆς Γονατιστῆς» παίρνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν «τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ...καὶ τὴν ὥρα ποὺ διαβάζει ὁ παπὰς τὶς εὐχὰς τὸ βάζουν στὸ κεφάλι τους γιὰ νὰ μὴν πονῇ ἢ δαγκάνουν τὸ κλειδί μὲ τὰ δόντια των, νὰ μὴν πονοῦν καὶ νὰ σιδερώσουν»². Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ εἰς τὴν λεχώ, ὅταν πρόκειται μετὰ τὸν τοκετὸν νὰ ἐγερθῇ τὸ πρῶτον ἐκ τῆς κλίνης, τοποθετεῖται κλειδί διὰ νὰ πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ (Σκῦρος, Σύμη, Λιθὶ καὶ Καλαμωτὴ Χίου κ.ἄ.)³. Ὅμοίως καὶ ὅταν τὸ πρῶτον ἐπισκέπτεται αὕτη οἰκίαν τινὰ τοποθετεῖται κλειδί εἰς τὸ κατώφλι τῆς οἰκίας, ὥστε πατοῦσα ἐπ' αὐτοῦ «νά ᾖ σιδερωμένη» (Σκῦρος)⁴. Καὶ εἰς ἀσθενῇ ἔτι μετὰ τὴν ἀνάρρωσίν του, ὅταν πρόκειται νὰ σηκωθῇ ἀπὸ τὸ κρεβάτι, τοποθετεῖται τὸ κλειδί, ἵνα πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ⁵.

Εἰς μαγικὰ γὰρ ἔθιμα, ὡς καὶ ἐν τῇ παραμονῇ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων καὶ τοῦ Κληδόπου (24 Ἰουνίου) ἐνεχρὶ πατήσῃ τὸ κλειδὸν σημαντικὴν σημασίαν. Δι' αὐτοῦ κλείεται μὲ μαγικὰν ἐνέργειαν τὸ δοχεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν τοποθετηθῇ τὰ ἀντικείμενα τοῦ Κληδόπου (Σκῦρος, Λέσβος, Σῦρος, Ἀβδέλλα, Κο-

¹ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ., τόμ. 7 (1923), σ. 472.

² Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νονάρον, ΔΣΚ., Α', 1932, σ. 181.

³ Βλ. Ν. Πέρδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθήναι 1910, σ. 86. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2455, σ. 291 (σὺλλ. Ἀ. Παπαμιχαὴλ 1962). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 297 καὶ 127 (σὺλλ. Ἀν. Παπαμιχαὴλ, Χίος 1962). Ἀνάλογον σημασίαν νομίζω ὅτι εἶχε καὶ τὸ ἀρχαῖον Ἰνδικὸν ἔθιμον καθ' ὃ αἱ ἀποβάλλουσαι γυναῖκες πλύνονται τοποθετούμεναι ἐπὶ μολύβδου (Βλ. Leop. Schmidt, Heiliges Blei, Wien 1958, σ. 52-53).

⁴ Βλ. Ν. Πέρδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 87.

⁵ Βλ. Ν. Πέρδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 150.

⁶ Βλ. Φ. Κονκονλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 481.

⁷ Α.Α., χειρ., ἀρ. 1160, σ. 116 (σὺλλ. Γ. Μέγα 1938). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1446B, σ. 167 (σὺλλ. Δ. Λουκάτου 1940). Α.Α., χειρ., ἀρ. 59A, σ. 39 (σὺλλ. Δ. Λουκοπούλου 1914). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1378 Γ, σ. 117 (σὺλλ. Γ. Ταρσοῦλη 1939). Α.Α., χειρ., ἀρ. 207, σ. 40 (σὺλλ. Γ. Παπαδοπούλου 1891). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2477, σ. 32 (σὺλλ. Δ. Καραγιαννοπούλου, Παλαιόφυτον 1959). Ἐλ. Σταμούλη Σαραντῇ, Ἀνατ. Θράκη, Α', σ. 145 (Χωρ. Φανάριον). Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικὰ Βουρλών, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3, Ἀθήναι 1940, σ. 367. Μαρ. Λιοντάκη, Λατρεία στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη, Ἑλετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδ., τόμ. Α' (1938), σ. 492. Εὐαγγ. Φραγκάκη, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 16-17.

ρώνη, Νίσυρος, Κρήτη). Τέλος καὶ εἰς μαγικὰς ἐνεργείας πρὸς ἀνακάλυψιν κλέπτου γίνεται χρῆσις τῆς κλειδός¹.

ΣΤ'. ΨΑΛΙΣ

Τὸ ψαλίδι ἐκ τῆς χρήσεώς του εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ὡς ἐργαλείου κοπτικοῦ, εἰσῆχθη κατ' ἀναλογίαν εἰς δεισιδαίμονας καὶ μαγικὰς συνηθείας τοῦ λαοῦ. Ἐκ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀναφέρεται ἐν Ἀθήναις τοποθέτησις αὐτοῦ ἀνοικοῦ ἐπὶ τῆς νυμφικῆς κλίνης πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀποδέματος². Ὁ γαμβρὸς πρὸς προστασίαν του ἀπὸ βλαπτικὸν κατάδεσμον κατὰ τὸν γάμον (Κάρπαθος καὶ Μεγίστη (Καστελλόριζον)) φέρει πλὴν ἄλλων καὶ ψαλίδι, δεμένον εἰς τὴν κνήμην του³ ἢ τοποθετημένον εἰς τὴν ὀσφύν του (Ναζλὶ Μ. Ἀσίας)⁴ ἢ τοποθετεῖται εἰς τὰ θυλάκια τῶν νυμφενομένων⁵. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τίθεται τὸ ψαλίδι καὶ ἐντὸς τοῦ ὑποδήματος τῆς νύμφης ἢ τοῦ γαμβροῦ (Ερμούπολις, Μῆλος, Χίος, Εὐβοία, Γιάλτρα, Αἰδηψός, Πολύλοφος, Κρήτη, Λέσβος)⁶ ἢ καὶ εἰς ἄλλο μέρος τοῦ σώματός των⁷.

¹ Βλ. *W. Rouse, Folklore firstfruits from Rhodes*, Folklore, vol. VII, (1896), σ. 145.

² Βλ. *Δ. Καμπούρογλου, Γάμοι ἐπὶ τοῖς παλαιαῖς, ἐν Ἑστίᾳ, τόμ. 14, σ. 582*. βλ.

καὶ *Φ. Κουκουλέ, MNK., 9, σ. 460, 2*.

³ Βλ. *Δ. Παπαμιχαήλ, Καρπαθισμός, ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 132*. Βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ, MNK., 9, σ. 460*.

⁴ Βλ. *Φ. Κουκουλέ, MNK., 9, σ. 462*.

⁵ Βλ. *Μ. Μιχαηλίδου Νονάρον, ΔΣΚ., 1, σ. 1932, σ. 166*. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 122 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Δελέρια Τιρνάβου 1963). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 76 (συλλ. Εἰρ. Καρπαθίου, Νίσυρος 1940). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1480, σ. 142,99 (συλλ. Μαρ. Ἰωαννίδου, Λαογρ. Προσφύγων Λιβησίου Μάκρης 1943). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 26 (συλλ. Μαρ. Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1941).

⁶ Βλ. *Φ. Κουκουλέ, MNK., 9, σ. 462*. Ἀ. Ταταράκη, Ὁ γάμος, Νεοελλ. Ἀνάλεκτα 1, 354. Α.Α., χειρ., ἀρ. 2456, σ. 163 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Ἀρμόλια Χίου 1962). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 193 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψός 1963). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2744, σ. 90 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Γιάλτρα Εὐβοίας 1963). Α.Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 221 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πολύλοφος Εὐβοίας 1963). Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικά Βουρλών, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3, 1940, σ. 365. Μ. Λιονδάκη, Ὁ γάμος στὴ Κρήτῃ τώρα καὶ παλιά, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδ. τόμ. Γ' (1940), σ. 372. Α.Α., χειρ., ἀρ. 1446 Β, σ. 263 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Λέσβος, Πρόσφυγες ἐξ Ἀδραμυτιτίου, 1940). Ἡ χρῆσις τῆς ψαλίδος συνεδέθη μὲ τὸν γάμον καὶ ἐν Γερμανίᾳ (*Mengis, Nadel, Handw. d. deutsch. Albergl., VI, 1934/1935, στ. 932*).

⁷ Α.Α., χειρ., ἀρ. 1908 Β, σ. 64 (συλλ. Δ. Οἰκονομίδου, Κόνιτσα-Στράτσανη 1953). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1438, σ. 67-68 (συλλ. Μ. Λιονδάκη, Ἀμοργός 1940). Α.Α., χειρ., ἀρ. 1568, σ. 434 (συλλ. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος-Σάλακος 1932). *Εὔαγγ. Κ. Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικά τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1949, σ. 62*. Ν. Πέρδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 113. *Ξ. Αναγνωστοπούλου, Λαογραφικά Ρούμελης, Ἀθῆναι 1955, σ. 44*.

Πρὸς φύλαξιν τῆς λεχοῦς, ἵνα μὴ «δαιμονιστῇ», τίθενται ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της ψωμί καὶ ψαλίδι, ὥς καὶ εἰς τὸ τοῦ βρέφους, διὰ νὰ μὴ πάθῃ βλάβην τινὰ (Ἀμπελόκηποι Καστορίας)¹.

Ἐκ τῆς χρήσεως, ὥς ἐλέχθη ἤδη, τῆς ψαλίδος ὡς κοπτικοῦ ἐργαλείου, πρὸς δὲ καὶ τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον λαμβάνει κατὰ τὴν χρῆσιν, νὰ ἀνοίγῃ καὶ νὰ κλείῃ, εἰσήχθη αὕτη καὶ εἰς ἐπωδᾶς, καθ' ὧς ὁ ἐκτελὼν τὴν ἐπωδὴν (γητεῖαν, ξόρκι) χρησιμοποιοεῖ καὶ τὸ ψαλίδι, ὥς εἰς τὴν ἐπωδὴν κατὰ τῆς βασκανίας, καθ' ἣν «μὲ ἓνα ψαλίδι σταυρώνουνε τὸν ἄρρωστο»². Κατὰ τὴν ἐπωδὴν πρὸς θεραπείαν τοῦ ἱκτέρου θέτουν τὸ ψαλίδι ἐπὶ ποτηρίου πλήρους οἴνου, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔχουν ἐκθέσει ἐπὶ τριήμερον ἔξω τῆς οἰκίας κατὰ τὴν νύκτα. (Γαλανάδες καὶ Ἀγιερσανὶ Νάξου)³.

Πρὸς θεραπείαν τοῦ «ἀνεμ'κοῦ» (ἀνεμοπύρωμα) κάμνουν ἐν Σκύρῳ τὰ ἑξῆς: «χωρίζ'νε ἑφτά κομματάτσα μπαμπάτσι το' ἑφτά σκ'λιά λ'νάρι ἀπὸ σατοὶ ἢ ὄτι ἄλλο. Στσεπάζ'νε τ' ἄρρωστο μέρος μὲ παννὶ κότσ'νο, πιάν'νε μαζὶ ἓνα κομμάτ' μπαμπάτσι το' ἓνα σκ'λί μὲ τὸ ψαλίδι τ' ἀνάβ'νε το' σκ'λιάτσα σταυρών'νε τρεῖς βολές. Ὑστερα οὐλα μαζὶ τ' ἀπόκαυτρα τὰ πιάτ'νε μὲ τὸ ψαλίδι τσαὶ σταυρών'νε ἄλλοι τρεῖς βολές...»⁴. «Ὅταν πονέσῃ τὸ δέντρο καὶ τὸ αὐτὶ» τὸ γητεύουν μὲ ψαλίδι (Κατωτὴ Ἀδριατικὴ)⁵. «Εἰς τὴν ἀσθένειαν τοῦ (κοιτοῦ)» ἢ ἐστὶν κίστρα «βάνει ξίδι ἔς τὸ πιάτο μὲ τὸ ψαλίδι τὸ κόβγει... (ἢ κοπή συμβολικὴ) (Ἀνατ. Κρήτη, Ἐμπαρος)⁶. Διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ φόβου, πλὴν ἄλλων, χρησιμοποιοῦν καὶ τὸ ψαλίδι (Πόντος)⁷.

Εἰς ἀπόδεσμον ὄφρεως: «παίρνεις ἓνα ψαλίδι, πὰς κάτου ἀπὸ δύο δέντρα τ' ἀνοί'οστομαῖς τρεῖς βολές κάτου ἀπὸ κάθε δεντροῦ τσαὶ λές: Κόβου τὴ γλῶσσα τοῦ φιδιοῦ νὰ μὴ μπορ' νὰ δακώσῃ. Ἀπὲ πετᾶς τὸ ψαλίδι στ' θάλασσα ἢ τὸ

¹ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 6, 16 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

² Α. Α., χειρ., ἀρ. 1105, σ. 254 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Τεράπευτα Κρήτης 1937) καὶ Ελ. Σαραντῆ-Σταμούλη, Σύμμεικτα Λαογραφικά, Θρακικά, Α' (1928), σ. 411.

³ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1466, σ. 317 (συλλ. Δ. Κορακίτου 1920), Α. Α., χειρ., ἀρ. 2303, σ. 351-352 (συλλ. Στ. Ἡμέλλου, Ἀγιερσανὶ Νάξου 1959) καὶ Στ. Ἡμέλλου, Ναξιακὰ ἐπωδαί, Λαογρ., τόμ. 20 (1962), σ. 182.

⁴ Βλ. Ν. Πέριδικα, ἐνθ' ἀν., σ. 153-154.

⁵ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1500, σ. 15-16 (συλλ. Ἰ. Ξανθάκη 1922).

⁶ Α. Α., χειρ., ἀρ. 128, σ. 13-14 (συλλ. Ἀ. Ζερβάκη 1919) καὶ Ἀ. Ζερβάκη, Συναγωγὴ ἐπωδῶν καὶ καταδέσμων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 517.

⁷ Βλ. Α. Α., χειρ., ἀρ. 242, σ. 166, 134 καὶ 164 (συλλ. Ἐ. Παπαναϊάδου 1896).

χούν'ς νὰ μὴ τὸ βρῇ κανεὶς» (Σκῦρος) ¹. Πρὸς ἀποτροπὴν φθορᾶς τῶν ποιμνίων ὑπὸ ἀγρίων ζώων λαμβάνουν οἱ ποιμένες ἐν Αἰτωλίᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ «μιά γούια μάλλινη καὶ τὴν κρατοῦν στοὺ χεῖρι. Μὲ τ' ἄλλο κρατοῦν ψαλίδι, κάνουν τάχα πὼς κόβουν καὶ λένε: Κόβω-κόβω. Τί κόβεις;—Τοῦ λύκου τὸ στόμα». Τοῦτο λέγουν τρεῖς καὶ ποιοῦν ἐπὶ τῆς λωρίδος τρεῖς ψαλιδίς ².

Εἰς μαντικὰς τέλους ἐνεργείας τῶν νεανίδων κατὰ τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, διὰ νὰ ἴδουν ἐν ὄνειρῳ τὸν μέλλοντα σύζυγόν των γίνεται χοῦσις καὶ ψαλίδος ³. Κατὰ δεισιδαίμονας λαϊκὰς δοξασίας, ἐὰν ἔγκνος καθίσῃ ἐπὶ ψαλίδος, θὰ γεννήσῃ θῆλυ (Κάρπαθος) ⁴, ἐὰν δὲ εὗρισκεται τὸ ψαλίδι ἀνοικτὸν ἐπὶ τῆς τραπέζης ⁵ ἢ ἐπὶ τοῦ τοίχου ⁶ καὶ γενικώτερον εἰς οἶονδήποτε μέρος ⁷, ἀνοίγουν τὰ στόματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ σπιτιοῦ. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ, ἐὰν εἶναι ἀνοικτὸν κόπτεται ἡ ὄρεξις τῶν παρακαθημένων εἰς τὴν τράπεζαν ⁸. Εἰς τὸ Μανιάκι δὲν ἀνοίγουν ψαλίδι τὴν πρώτην Φεβρουαρίου, διὰ νὰ μὴ ἀνοίξῃ τὸ στόμα τοῦ λύκου ⁹. *

Εmploi des métaux dans diverses superstitions, aussi que dans d'autres actions magiques se rapportant à la vie sociale du peuple

par Anne Bernadotte Michael.

Le résumé de la première partie de l'étude ci-dessus (p.p. 62-91) sera publié à la fin de la deuxième partie; voir prochain volume, N° 17 (1964).

¹ Βλ. Ν. Πέριδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 156.

² Α. Α., χειρ., ἀρ. 867, σ. 556 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου 1927).

³ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 121 καὶ 126.

⁴ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, ΔΣΚ., Α', σ. 177 «Τῆς ἀγγαστρωμένης τῆς κρύβουν ἀκόμη κάπου ἓνα ψαλίδι»· «ἂν καθίσῃ εἰς τὸ ψαλίδι θὰ κάμῃ θηλυκό».

⁵ Βλ. Δρόσου-Φάνη Κραβαρτογιάννη, Ἀμφισσαϊκὲς προλήψεις καὶ παροιμίαι. Πειραιϊκή-Πατραϊκή, ἔτ. 9 (1963), ἀρ. 97 σ. 16.

⁶ Α. Α., χειρ., ἀρ. 176, σ. 26 (συλλ. Σ. Δημοσθενοπούλου, Σηλυμβρία 1889).

⁷ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 387 (συλλ. Μ. Πίσσα, Ἑλληνες Αἰγύπτου 1940). Ν. Χαλιορῆ, Ὑδρέϊκα λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 169. Θ. Βαρφειάδης, Δημῳδοὶς δοξασίαι καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι, Θρακικά, Α' (1928), σ. 197.

⁸ Βλ. εἰς περ. Πειραιϊκή - Πατραϊκή, ἐνθ' ἄν., σ. 16.

⁹ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1508, σ. 35 (συλλ. Μ. Τσάκωνα 1944). Εἰς Καταφύγιον Γρεβενῶν τοῦτο τελεῖται τὴν ἐνδεκάτῃ Νοεμβρίου, ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (Α. Α., χειρ., ἀρ. 2645, σ. 10, συλλ. Κων. Στραγάλη 1962).

* Τὸ δευτέρον μέρος τῆς μελέτης θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον, ΙΖ' (1964).